

Halasi Zoltán

ISTEN A MALOMBAN

Születésnapok

Három Goethe-születésnapot ünnepelt a Majna-parti város öt év leforgása alatt. Az elsőről a neves kiadó, Cotta lapja, a *Morgenblatt* tudósított. A közönség innen értesült, hogy a frankfurti színház a zsúfolt repertoár ellenére néhány nap alatt betanítottta és az ominózus napon műsorra tűzte a TORQUATO TASSÓ-t; telt ház volt, még a csillárok is lógtak, a szerző személyes jelenlétével tisztelte meg az estet, mely a darabbal nem ért véget, mert a tapsviharral egy időben a zenekar Haydn C-DÚR SZIMFÓNIA-ját kezdte játszani, s mindaddig szólt a zene, amíg a függöny végleg alá nem ereszkedett. Ezt követően ünnepi szónokok váltották egymást a proscéniumon, a közönség mindannyiszor felállva tapsolt, majd egy köztisztelőben álló polgár két koszorút nyújtott át a város legjelesebb szülöttének, emezt Ariosto, amazt Vergilius hermájáról származó hervadhatatlan babérból fonták, végül a szülni nem akaró örömnép utcai fáklás felvonulásba torkolt. Hát így köszönti fel Németország legnagyobb élő poétáját!, ujjong fel beszámolója végén az anonim szerző. A frankfurtiak igencsak elcsodálkoztak; valószínűleg zártkörű előadásról lehetett szó, mert közülük senki sem volt ott a Tassó-n. A szerkesztőség később közleményben tudatta olvasóival: a születésnap-i tudósítás „mindenfajta valóságálapot nélkülöz”, és „legnagyobb fájdalmára” kénytelen visszavonni.¹

Öt évvel később, 1819-ben a Weidenbusch Szálló nagyterme már valóban zsúfolásig megtelt a meghívott dignitásokkal, a politika, a művészet és a tudományos élet illusztrisáival, csupán az ünnepelt hiányzott. Nők sem vehettek részt az eseményen. Egyre-másra emelkedtek szólásra az ünnepi asztalnál helyet foglaló orátorok, kurátorok és laudátorok („Theodor Körner² halála napját kellett volna tegnapelőtt így megünni!”, hangzott el többek között), majd a „kannibáli fogyasztással” fűszerezett „teuton légkörben” fölmerült az ötlet: a város polgárai állítsanak szobrot a költőnek. A jelen lévő Thorvaldsen³ szobrászt mindjárt fel is kérték volna a mű megalkotására, ám a gyűjtés megszervezésére vagy az esetleges azonnali adakozások megejtésére irányuló próbálkozások belefulladtak a zenekar és a tívornya hangzavarába. (A kérdés, hogy ízléses-e élő embernek szobrot emelni, föl sem merült, hiszen Goethe gipszbüsztyje, rézbe metszett portréja kultikus tárgyként számtalan hódoló asztalán, szekrényén és falán ott díszelgett már ekkor; a költőfejedelem kultusza épp ez idő tájt a biedermeier poharakon, csészéken, hamutálakon, tollszárakon, pecsétnyomókon és díszpárnákon kezd kiterjedélyesedni.)

Goethe akkor már két éve nem volt frankfurti polgár. Lemondott polgárságáról, mert a napóleoni időkben súlyos adókat fizettek vele, noha nem is lakott a városban. Enyhítésre, netán mentesítésre vonatkozó kérelmét a hatóságok elutasították. Goethe kiválása a polgárok sorából sértette a cívis önérzetet. A frankfurtiak megnehezítették rá. Milyen anyagi! A Fürstenknecht, a hercegek szolgája, a fejedelmek cselédje! És hogy fenn hordja az orrát!

Goethe Frankfurtban ült harmadik születésnapja időben a két előbb említett közé, de ugyanúgy augusztus 28-ra esik.

Ej, mi ez a zenebona?, fortyan föl az éppen hatvanhat éves. Csak az imént ült le reggelizni. Kikukucskál az ablakon, hát nem a három fiú dala szól a VARÁZSFUVOLÁ-ból! Zenészek egy bárkában, csupa fúvós, lehetnek vagy nyolcan. Mi tagadás, eléggé harsány színekkel keltik életre az éteri dallamot: *Büvös hangú csehengehettyű, bárcsak mindig szóhoholna, éltünk nahapjaha gyöhyöhörű, ember boldog vooolna*. Nahát, nem is olyan rossz! A költő megenyhülve kortyolja kávéját, s leküldet egy aranydukátot a muzsikusoknak szolgálójával, Stadelmann-nal. Lesz is felzúdulás! Szerencse, hogy az ünnepelt kissé nagyothall már. Mert a tubás durván lehordja az aranypénzt csillogtató Karl. Nem tarhálni jöttek ők ide! Hivatásos zenészek valamennyien, a színházi orkesztra tagjai. És Von Bethmann-Hollweg asszony, a megrendelőjük, nem azért a város egyik leggazdagabb kereskedőjének a felesége, hogy ne tudná tisztességesen honorálni alkalmi produkciójukat. Mire Stadelmann dolgavégezetlen visszaér, az ünnepelt már nincs a szobában. Hátrahívták. A főépülettel szomszédos kis kerti lak ablakait a mai napon nádkötegek díszítik pálmaoszlopformán jobbról-balról. Hátsó falán lombkoszorú lóg, azon belül virágfüzér, a goethei színek szirmokból kirakott mása (a „hasznos” zöld „közönséges” kékbe, az „szükségtelen” lilába, az „szép” vörösbe, az „nemes” narancsárgába, az pedig „jó” sárgába megy át); ez elé, az árnyékba ültetik le Goethét. Mi várja a kerti asztalon? Két fonott kosár: az egyik mindenféle ritka és nem ritka keleti gyümölcscsel, a másik egzotikus virágkülönlegességekkel teli. Ám ezt az ünnepelt nem láthatja azonnal, mert elsőül a két kosár tetején trónoló hatalmas turbán⁴ vonja magára figyelmét. A legfinomabb indiai muszlinból csavarták, s a tetejébe babérral meg is koszorúzták. Hölgyajándékokról van szó. S mert a nők már akkor is művészi hajlammal megáldottak és az ajándékozásban igen leleményesek voltak, a hatvanhat éves két saját kezűleg készített alkotást kap tőlük: egy ceruzával rajzolt távlati képet, mely Frankfurtot ábrázolja úgy, ahogy az ünnepelt látja, ha kitekint szobája nyugatra néző ablakán, s egy szárított mezei virágból papírra ragasztott tarka füzért saját verssoraival a közepén. A jelen levő fiatal férfiak Jan van Eyck és Daniele Volterra egy-egy képének másolatával lepik meg. Az ünnepelt szabódik. Enyhén zavart a meghatottságtól. Pedig a java még hátravan. A házigazda, e szerény frankfurti kör feje (összesen tízen ülnek az asztal körül), ötvenes éveit taposó férfi, frappáns pohárköszöntőt mond, ám bár eleinte mintha maga sem tudná, merre terelgeti a szót: vakolókanalat, kötényt, körzöt meg holmi testvéreket emleget, jótékonyaságról, hallgatagságról elmélkedik (ez utóbbi Goethe esetére alkalmazva szinte szentségtörésnek tűnik), de aztán rátér az ünnepelt egészségére, mely hál’ istennek kitűnő, és óbort töltet a poharakba, 1748-as évjáratút. Egy évet téved, hát istenem. Alig hörpintik fel, akarom mondani, majszolják el a bort (jó zselés állagú), mikor küldönc jó pihegve a konzisztórium írásos engedélyével: az evangélikus egyházközség hozzájárul, hogy Willemer úr otthon keresztelje meg a mai napon házasságon kívül született fiúgyermekét, ki a keresztségben a Wolfgang nevet kapja. (És a Johann?) Kítör a hahota. Ezután jó frankfurti szokás szerint az ünnepelt jeles tulajdonságai soroltnak fel, mégpedig papírról. Mert erről is írás készült. A házigazda olvas. No de mi ez már megint? Egy magát Christiannak mondó „mesterdálnok”⁵ zengeménye mutatja be költőnket, nem éppen előnyös színben, műzsáinak erősen görbített tükrében, úgy, hogy a megénekelt nők neve (már amennyi belőlük nyomtatásban ismert) mindig rímhelyzetbe kerül.⁶ Ejnye, nem lesz ez egy kicsit sok? Már mint a tréfából. A hölgyek aggódva lesik a hatást az excellenciás úr arcán. Goethe mosolyog, meg-megrázkódik a nevetéstől, szeme egy kisgyermeké, örömkönyveket potyogtat. Teljesen el van feledkezve magáról.

A DÍVÁN forrásvidéke

Ugyan ki merete volna megjósolni, hogy a weimari protestáns gimnázium dísztermében mohamedán istentiszteletet fognak tartani, és a KORÁN szúráit mormolják majd? Pedig ez történt, baskír ájtatosságon vettünk részt, néztük a mullahot, és üdvözlöttük hercegüket a színházban. Különleges kegy gyanánt fjjal és nyílvezzőkkel tiszteltek meg, melyeket én, örök emlékezetül, felakasztottam a kandalló fölé, mihelyt Isten szerencsésen hazavezérelte kedves vendégeinket, meséli Goethe arra a kérdésre, hogy vajon mi adta az első ösztönzést a keleties versek írásához. Egyébként, teszi hozzá, a weimari teahölgyek a baskír epizód után kikölcsonözték a KORÁN fordítását a hercegi könyvtárból. De ha jól belegondol, látott ő már tevét is Weimar utcáin. Az átvonuló kozákok hozták magukkal, össze is csődült mindenki, hogy lássa ezt az igazi ázsiai látványosságot. Az oroszok joggal lehetnének úttörők az orientalisztikában, nekik nem kell határokat átlépniük ahhoz, hogy Ázsiában legyenek, ugye, ezért is támogatja ő Uvarov, az ügyes cári diplomata törekvését, *integros adire fontes*,⁷ egy nemzetközi Ázsia Társaság felállítására. És hát, gombolyítja tovább a beszéd fonálát, járt ő már Kínában, sőt Japánban is a nagy utazók, Marco Polo és a későbbiek társaságában. Az útleírások alapján tökéletesen meg lehet rajzolni e vidékek földtani térképét, az ősalapzatokat és a röghegységeket egészen a Sárga-tenger partjáig. Ezeket a számára fontos országokat a többitől elkülönítve mintegy meg akarta őrizni arra az esetre, hogy ha kell, legyen hová menekülnie. Voltak válságos pillanatok, ugye, az elmúlt esztendőkből, s hányszor fordult a hadiszerencse! Némi önismeret persze szükséges ahhoz, hogy az ember rájőjön, a természete időnként azt diktálja, hogy fusson, ha túl sok a politikából.

No és a József-eposz? Mintha ott is valami ilyesmiről lett volna szó, nem? Hogy a szétszórt élet, a töredékes tanulmányok közepette miképpen lehet mégis egyetlen pontra összpontosítani a szellemet, az érzéseket. És mintha valami nagy békesség vette volna körül azt a fiatalembert, aki olyan tizenégy-tizenöt éves lehetett, akárhogy tombolt is körülötte a szertelen élet. Nem ezért menekült akkor is a keleti tájakra, nem ezért mélyedt el örömet Mózés első könyveiben? Vagy rosszul emlékszik?, de hisz tegnap olvasta a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG-ban, kotyog közbe egy ifjú hölgy.

Goethe megállapítja magában, hogy Rosine kisasszony még csak az első résznél tart, mert ha már a harmadikat olvasná, akkor fölemlíthette volna e vonatkozásban a tervezett MOHAMED-drámát és a minden részletében elképzelt epikus költeményt a *bolygó zsidó* történetéről.

Rosine szerencséjére csinos, fiatal, így a költő nem neheztel rá a közbeszólásért, de válaszolni sem válaszol neki, legalábbis nem direkt módon; arról beszél, hogy az ember élete ugyanúgy ritmusra lüktet, mint a szíve, csak persze jóval hosszabb a kitégülés-összehúzóds periódusa. Szisztolé-diasztolé, expanzió és koncentráció: általános elv a világ jelenségeire.

A háborúra is érvényes?, kérdi egy fiatal férfi, akit Goethe úgy szeret, mint Jézus Jánost, pedig nincsenek egy felekezeten. A fiatal műgyűjtő nem tudja, hogy a házigazda megígérte a költőnek: háborúról és békéről pedig nem esik szó.

A háború, mondja a költő, igazában betegség, melyben az egészséget és fenntartást szolgáló nedvek csak arra használnak, hogy valami idegent, a természethez nem valótló tápláljanak. Hát szép dolog az, hogy fiaink a hazafit játszva a harcterekre sietnek elvérezni, s így ránk, hatvan éven felüliekre hárul a feladat, hogy udvaroljunk a nőknek, hogy tartsuk bennük a lelket? Ami pedig a Goethe-műveket illeti, kanyarodik vissza az eredeti kérdéshez, egyes szám harmadik személyben beszélve magáról, a Goethe-művek olyan tehetség munkái, aki korántsem fokról fokra halad, s nem is csa-

pong szenvedélyesen, hanem egyidejűleg egy adott középpontból megkísérel többfelé tekinteni, próbálkozása közel s távol egyként hatásra törekszik, egy-egy útról örökre letér, másokon hosszasan halad.

Igaz-e, hogy tanult kínai módra festeni?, kérdi az iménti kotnyeles hölgy, a házigazda legidősebb leánya. Már csak azért is kíváncsi rá, merthogy ő rajzórákat vesz Radl mestertől, az akvarellezést is tervezi megtanulni, és tudja, hogy a kínaiak egészen más technikával dolgoznak, mint az európaiak.

Kapott egyszer Koppenhágából egy festőkészletet, feleli a költő, de sajnos nem akadt mesterére, aki beavatta volna a kínai piktúrába. Festés helyett csak a dobozban lévő táblácskákat azonosította ásványtanilag. Tudják, ha ő meglát egy követ, addig nem nyugszik, amíg nem határozta meg. Hanem azt tudja-e, Rosine kisasszony, hogy a kiegyensúlyozottságukról híres kínai művészek néha mekkora jelentőséget tulajdonítanak a mámornak?

És elmeséli, hogy Csen Zsung, a sárkányairól híres festő, amikor lerészegedett, ordítva fölkapta a sapkáját, tusba mártotta, és azzal rögtönzött egy festményvázlatot, amelyet aztán kijózanodva ecsettel dolgozott ki. És csakugyan, ezt Klaproth, a sinológus mondta neki, a felhők gomolygó tusfoltjain jó szemmel kivehetők a textilnyomok, a szövött textúrától származó rajzolat. De mintha kissé messzire kalandoztunk volna, jegyzi meg, és jelentőségteljes pillantást vet a hűtővederben tárolt borra. Rajnai rizling, 1811-es évjárat: „Eilfer”.

Be nem teljesült remény

„A dilettantizmus oka: menekülés a modortól, a módszer ismeretének hiánya, balga vállalkozókedv, mely mindig a lehetetlenre tör, holott ez utóbbihoz, már ha egyáltalán, csak a legmagasabb rendű művészettel közelíthetünk.”

De mit tud erről az írónak műkedvelő házigazda? Neve Johann Jakob Willemer, született Frankfurtban, férfi felmenői zömmel ágostai hitvallású lelkészek, korán elhalt atyjától egy bankot örököl társtulajdonosként, a befektetett családi tőkét (főleg porosz államkötvények és a királyi családdal folytatott hitel- és kölcsönügyletek révén) gyorsan megtöbbszörözi, fiatalon bevéleltetik a városi szenátusba, 1792-ben egyike a hét gazdag polgárnak, akit a benyomuló francia csapatok vezére kétmillió gulden hadisarcot követelvé túsul ejt, majd elenged (a szenátus a kisujját sem mozdítja értük), harminchat évesen másodszor jut özvegyiségre; ekkor olvassa a WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI-t, amely „*lelke mélyéig meghatja*”, a szerzővel egyébként ifjúkora óta ismeretségben van, apró szívességeket tesz neki, például Berlinbe utaztában mandzsettát visz a mamától Goethe fiatalúrnak Weimarba, jelentősebb összeggel segíti ki Goethe fiatalúr darmstadti barátját, Mercket,⁸ továbbá szívélyesen fogadja tisztes polgári házában Goethe titkos tanácsos urat élettársával, a finnyás weimariak által lenézett és kiközösített Christiane Vulpiusszal együtt, később a fölcseperedő Goethe fiút, Augustot is pártfogásába veszi göttingai diák korában, még később a már feleség Christiane Goethe-nek is kölcsönad, a költővel pedig tágas időközönként levelet vált, illetve írásműveket küld neki, mely írásművek a széppróza, a dráma és az értekezés műfajában mozognak. Az első két műfajról Goethe többnyire hallgat (de például a frenológus Gallt kifestővázlatokból a legkifejezettebb alakot mint „*a közönséges lejárata iskolapéldáját*” tapintatosan, ám annál határozottabban visszautasítja) a tudományos igényű művekről (íme egy-két szerény cím találomra: A MŰVÉSZET ROKONSÁGA A VALLÁSSAL ÉS AZ ERÉNNYEL, ÉMBER- ÉS NEVELÉSTUDOMÁNYI TÖREDÉKEK, THEOFON AVAGY A HALÁL UTÁNI ÁLLAPOT) Goethe

szíves ajánlása nyomán jóindulatú recenziók látnak napvilágot a jénai *Allgemeine Literaturzeitung*ban, kevésbé jóindulatúak (Goethe ajánlása híján) a lipcseiben, ilyesformán a fogadtatás elegyes, de a végső mérleg kiegyensúlyozottnak mondható. Willemer Goethehez írott leveleit, amennyiben az írásműveiről esik bennük szó, hiúsági és önmarcangolás-rohamok jellemzik („*el kellett volna égetnem – írja az egyik opusról –, de akkor én is elégtlenem volna vele együtt, vagy attól fogva árnyként bolyongtam volna csak a világban*”), viszonyát a címzetthez a tolakodó alázatokodás: „*Ne vegye rossz néven Ön, nagy ember, a kis embertől, hogy annyira szeretne legalább pár jó órácskát szerezni Önnek; már a gondolat, hogy ez megtörténhet, akkora jótétemény az Ön iránt érzett tiszteletemnek és szeretetemnek, hogy Ön, szeretetteljes leereszkedéssel, kénytelen lesz elviselni, hogy ebben részem legyen, s a jó barát jóindulatától fölüldüljön a szívem*” – így szól a rendszeressé váló borszállítmányok egyikéhez mellékelt Willemer-levél jellegzetes passzusa, mely egyrészt mintha utasítaná a költőt, másrészt mintha kétségbe vonná, hogy egy Goetheinek lehetnek vagy lehetek volna valaha is víg órái, végül pedig arra hívja fel a nagy ember figyelmét, hogy az ajándékküldemény végső soron a feladó örömeire szolgál.

Willemer a frankfurti színház egyik főrézvényese, s a rézvényeseket képviselő főigazgatóság tagjaként folyamatos harcban áll a hagyományos, lazább kötelmeket és függőségeket kedvelő színházvezetéssel, reformokat (képzett rendező, kötött gázsik, helyárok felemelése stb.) követelő cikkek tömegét írja, de a hosszas huzavonában-torzalkodásban az ellenpárt kerekedik felül. Mellékesen színdarabot fordít franciából, támogatja Montaigne esszéinek németre átültetését, pénzt ad a Hessen-emlékmű állítására, fiát és nevelt fiát Pestalozzi intézetébe küldi, méltató cikkeket ír a svájci pedagógusról, valóságos Pestalozzi-divatot indít el Dél-Németországban. Egyesek szerint példának állítható a közvélemény elé, amiért bankár létére kiáll a művészetek, a tudomány pártfogása mellett, mások szerint hatalmasokhoz, nagy emberekhez dörgölőző, hiú, önféjű és összeférhetetlen alak. Mindenesetre forr körülötte a levegő. Névtelen feljelentéseket irkálnak ellene, röpiratokat tesznek közzé a sajtóban személyéről. Hol azzal vádolják, hogy a franciák, hol azzal, hogy a poroszok ügynöke, hol azzal, hogy gyanús, felforgató elemekkel tart kapcsolatot.

Goethe szempontjából érdektelen, hogy Willemer rajong-e Pestalozziért vagy nem. Ámbár ő maga nem rajong érte, szerinte a svájci pedagógus túlságosan liberális, s mint ilyen, csupa önző embert nevel, de különösképpen a tiszteletet öli ki a fiatalokból. Mi lett volna belőle, Goethéből, ha nem lett volna benne tisztelet, például a weimari herceg iránt?, veti oda egy ízben fiatal műgyűjtő barátjának, akit mint Jézus Jánost, úgy szeret. (Ugyanakkor Pestalozzi sem volt nagy véleményrel az ifjú Goethéről; egyenesen a „*Sátán torkába való ingyencfalatnak*” tartotta!) Az sem érdeklő a költőt, hogy Willemer dörgölőzik-e a hírességekhez vagy nem, mint írőember azonosban, mint a kultúra papját mindenképpen érinti házigazdájá neofita buzgalma e téren. Ha nem volna olyan tapintatos, azt mondhatná róla, ez az ember romjaiban hever.

Hát nem irigylésre méltó, ha valaki negyvennyolc évesen döbben rá, hogy „*gondolatainak szárnya szegve, ereje megbénult, egészsége tönkrement*”, hogy „*nem kapott rendes nevelést, szellemi útravalót*”, hogy a pénzszerzéssel, amire egész eddigi élete ráment, „*csak látszatmegbecsülést szerzett*”, azzal pedig, hogy 1806–07-ben megbukott a porosz monarchia, vagyona fele is elúszott. S ez hagyján, de tizenöt, az ő nevét viselő családtagját veszítette el az elmúlt években, köztük a legjobb gyermeket, Kätte lányát, *aki egyedül csak őt szerette*, tizennyolc évesen. Azt a kis zsenialitást, amit a gyermeki oktondiság, az ifjúkori bánat és a gondok még nem öltek ki belőle, a színházi rézvényesek végképp

kioltották, úgymond. S nemcsak a múlt, a jövő is befellegzett már neki, mióta tudja, hogy nyolc éve dédelgetett reménye sem teljesülhet be soha. Ezért inkább elvonul, visszahúzódik, magába tekint, hogy alapadottságait erőteljesebben kibontakoztassa, és „azzá lehessen létezése, amire lehetőségeiből telik”. Ha sikerült véghezvinnie írói terveit, ha ebben nem gátolja és nem zavarja semmi, akkor boldognak érzi magát. Itt a Malomban a kiskirályal sem cserélne.

Goethe erre az 1808-ban írott életcsődjelentésre azzal felel, hogy sajnos nem áll módjában törleszteni azt az ezer guldent, melyet Willemer Christianénak kölcsönzött, de mihelyt az örökség körüli dolgok rendeződnek (Goethe anyja ekkor hal meg), Schlosser jogtanácsos rendelkezésére fog állni, vegyék hát fel egymással a kapcsolatot. A Malomba szóló későbbi invitálást hosszú-hosszú hezitálás, kérdezősködés és terep- szemle után végül elfogadja.

Fürdők

„Mindenekelőtt ismételten áldassék a neved, drága gyermekem, amiért rávétél, hogy erre a vidékre jöjjelek. Itt más az ég, a föld, mások az emberek, valahogy derűsebb minden, és ez napról napra jobb hatással van rám. Már mint fürdővendég is kezdem kiismerni az itteni viszonyokat, tiszta, hűvös szállást kaptam, fenn étkezem a szobámban, és úgy élek, ahogy nekem tetszik. *Nota bene!*, a schwalbachi víznek nincs párja!... Olyan karalábét és kelkáposztát ettem, amelyet már évek óta nem! Most már csak az articsóka hiányzik...” Ezt a beszámolót Wiesbadenből küldte Goethe, de Christiane, a feleség kapcsolatuk folyamán szinte végig ilyen és ehhez hasonló leveleket kapott nyaranta a különböző fürdőhelyekről. „Reggel ötkor kelek, elmegyek a forráshoz. Nyolc és kilenc között reggelizem, aztán pihenek kicsit, félöltözöm, diktálok, sétálok megint egyet, azután étkezem. Ebéd után rajzolgatok a szobámban, estefelé a promenádon vagy más módon töltöm el az időt.” De megtudhatta Christiane, milyen beosztó az ő nagy ember férje, mert Goethe a kiadásokat is nemcsak könyvelte, de bele is szőtte leveleibe, nyilván nem minden pedagógiai célzat nélkül; Christiane roppant pazarló volt.

Ahogy szüleink, nagyszüleink Gyulára, Hévízre, Szoboszlóra, dédszüleink Bártfára, Szovátára vagy Gasteinbe, úgy járt a korosodó Goethe is évről évre fürdőre, izületi vagy emésztési bántalmait gyógyítandó, vagy egyszerűen csak az idegeit pihentetni. Eleinte Nyugat-Csehországba, a kor divatos, főleg arisztokraták és gazdag polgárok által látogatott fürdőhelyeire, Karlsbadba, Teplitzbe és Franzensbadba. A kúra kezdetben öthét hétig tartott, de a napóleoni háborúk idején három-négy hónap sem érződött soknak ezeken az azilumnak számító békés helyeken. Rengeteg ismeretség szövődött ilyenkor, egymást érték a vendégségek, a bálók, a hangversenyek, és a kúra szerves részének volt tekinthető a flört, az orvosilag is javallott „fürdőszerelem”, mely Goethe esetében nemes vonzalom formájában nyilatkozott meg (gondolunk itt Ziegesar kisaszonyra, vagy, nagy titokban, Mária Ludovika császárnéra). Közben a költő kedvére botanizált, tanulmányozta a helybeliek ásvány-, érme- és egyéb gyűjteményeit, fogadta a tiszteletére érkező látogatókat (így jött létre például Bettina Brentano közvetítésével találkozója Beethovennel Teplitzben), és írt: például az 1810-es évek elején a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG első három könyvét. Mikor a harmadik kötet is megjelent 1814 májusában, akkor Goethe már rég nem az életregény folytatásával volt elfoglalva. Azal ugyanis elakadt: a Werther-epizód után a Lili-szerelem leírása következzett volna, csak hogy Lili von Türckheim báróné (leánynevén Schönemann) ekkor még élt.⁹

Bad Berka, amelynek kénes vizű forrását a bányák felügyeletével megbízott hercegi miniszterként maga a költő táratta fel a XIX. század elején, s ugyanő tervezetett a forrás fölé klasszicista stílusú fürdőcsarnokot, Berkafürdő tehát, ahová 1814 májusá-

ban kúrára vonult, több előnnyel is bírt: egyrészt közel volt Weimarhoz, másrészt Schütz fürdőinspektor személyében olyan kiváló muzsikusi felügyelte működését, aki órákon át zongorázott a költőnek Bachot, Mozartot, Hummelt, ő pedig fekvve, hunyt szemmel hallgatta a zenét, és töltekezett. Itt készült a kor nagy színésze, Iffland felkérésére az EPIMENIDÉSZ ÉBREDÉSE című ünnepi játék, mely a német nemzet magára találását volt hivatva ábrázolni (a népek csatája után, immár Napóleon biztos vereségének tudatában, III. Frigyes Vilmos porosz király nagyobb dicsőségére).¹⁰ És itt, Berkafürdőn kereste fel Goethét művei húszkötetesre tervezett kiadásának ügyében Cotta báró, a stuttgarti kiadó: Goethe már kitalálta, hogy az elakadásért cserébe másfajta érdekességgel bíró életrajzi írással kárpótolja Cottát és az olvasót: ilyen szándékkal született az UTAZÁS ITÁLIÁBAN ÉS A FRANCIAORSZÁGI HADJÁRAT. És itt, Berkafürdőn történt, hogy Cotta egy seereg új könyvet hagyott kedves szerzője asztalán, köztük a perzsa költő, Háfiz kétkötetes német kiadását Joseph Hammer von Purgstall fordításában.

Miután a kötelező feladatok teljesítvék, Goethe dióhéjkönnyűségű, remek rugózású, párnázott hintója egyet fordult még Weimar felé, de csak azért, hogy pár nap múltán minél messzebbre távolodjék udvartól, napi politikától, családtól, adminisztrációtól. Barth kocsis mellett Stadelmann (az újonnan fölvetett inas) ül elől a bakon, irány Wiesbaden!

Vulcanus és Neptunus

A XVIII. század embere meg volt győződve róla, hogy a világ legfeljebb hatezer éves. Összeszámlálva a pátriárkák családfáit Ádámtól Noéig, s az utánuk következőket, és hozzáadva a Krisztus születése óta eltelt időt, jött ki e kerek szám eredmény, amit Goethe is elfogadott. Precíz történészek a Föld teremtését Kr. e. 4004-ben adták meg. Ez így rendben is lett volna, csakhogy *egy* vízözön a geológia számos kérdésére nem adott kielégítő magyarázatot. Két irányzat bontakozott ki: a „vulkanisták” a tűzben látták az elsődleges őanyagot, ők „összevont” vízözönben gondolkodtak, ennél fogva viharos katasztrófák, heves rengések sorozatának és tűzhányók működésének tulajdonították a földfelszín kialakulását, míg a „neptunisták” a víz elsőbbségét hirdették: eszerint a nedves káoszról emelkedett ki a kőzetek anyaga, az egymásra rakódó felszíni rétegek irdatlan nyomása alakította ki például a kőszéntelepeket.¹¹ A valóság bőségesen szolgáltatott bizonyítékot mindkét irányzat híveinek, a Jénai Ásványtani Társaság elnöke azonban a lassú, szerves változás, vagyis a víz mellett tette le voksát. Kérdezhetnénk: vajon a tudós mineralógus elnökben, kiről halála után a túvasérc a *goethit* nevet kapta, midőn költői alkotást hozott létre, nem ahhoz hasonló jellegű folyamatok mentek-e végbe, mint aminőket ő a Föld esetében döntő fontosságúnak tartott? „*Én igen különösen fogtam föl a költészetet – írja –, és pedig gyakorlatlan, amennyiben a tárgyat, mely megragadott, a mintát, mely felcsigázott, elődömet, ki vonzott, oly sokáig hordoztam s nevelgettem magamban, míg nem előállt az, amit immár a magamnak tekinthettem, s amit sokévi csendes és rejtett formálgatás után végezetül egyvégtében, mondhatni kapásból s ösztönszerűen vettem papírra.*” Tudjuk például, hogy Schiller (maga sem éppen csigalassú alkotó) egyik ámulatból a másikba esett a HERMANN ÉS DOROTHEA című verses eposz kidolgozásának sebességét és azonnali tökélyét látva.

Kérdésünk a költői vulkanizmust és/vagy neptunizmust illetően azért vetődött fel, mert a Wiesbadenba induló útibátárban a termékenység különös jeleit lehetett tapasztalni. 1814 júliusában az utazás első napján Weimartól Eisenachig három, a második napon Eisenachtól Fuldáig tíz vers születik („*Sok verset írtam Háfizhoz, a legtöbbit jó*”, írja haza a feleségének), ír még további hármat az úton, s kettőt mindjárt a megérkezés

után: ebből az egyik az egész Goethe-életmű egyik kulcsverse, az *ÜDVÖZÜLT VÁGY*. Egy évvel később, május végén, amikor ugyanígy nekivág az útnak, az első napon hét, a negyediken nyolc vers születik, köztük három („*Az út nem volt terméketlen – regisztrálja ismét hitvesének –, DÍVÁN-om tizennyolc darabbal gyarapodott*”). Lehet, hogy a vitetés kényelmes érzése, a táj lassú filmszalagmozgása hat jótékonyan a költői lélekre? Nyilván ez is felszabadítólag hat, az elszakadás Weimartól nemkülönben.

Anélkül, hogy a mennyiség bűvöletébe esne, Goethe a továbbiakban is rendszeresen tudósít róla, hogy éppen hol tart: „*A Háfizhoz írt versek száma harmincra gyarapodott*” (1814. aug. 28.); „*Az első száz már majdnem kész, ha elérem a kétszázat is, akkor már egészen komoly arcot ölt a gyűjtemény*” (1815. máj. 17.). Ez utóbbi jelentés a száz többstrófás verset jelenti, a nyolcsorosokból vagy még rövidebbekből további száz kitelt már ekkor is. A versek (kockáztassuk meg: Neptunus és Vulcanus közös ténykedésének eredményeképpen) forrásként fakadtak föl a két odaút során, ám a kútfő lassabban ugyan, de egyenletesen csobogtatta az áldást az első visszatérést követő hónapok folyamán Weimarban is. Mintegy kilencven vers született így a Kelet ígézetében ősszel, télen és tavasszal, köztük olyan remekművek, mint a *HAGYATKOZÁS A RÉGI PERZSA HITRŐL* és (mindössze egy nap szünet után) az *EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ*: „*Célom, hogy derűs módon egybefogjam a Keletet a Nyugattal, a múltat a jellel, a perzsa elemet a némettel, és hogy elősegítsem mindkét oldalról a szokások és gondolkodásmódok egymásra hatását*”, írja ekkortájt Cottának a költő.

Összehasonlítva a két odaút során írt darabokat, azt mondhatjuk, hogy 1814-ben Goethe a Háfizzal folytatandó költői versengésre („*produktívan kellett viselkednem, különben nem álltam volna meg a hatalmas jelenség előtt*”), 1815-ben a Hátem–Szulejka nevekkel fémjelzett álarcos szerelmi „duódrámára” készülődött. Holott Wiesbaden mint helyszín eredetileg nem a szerelmi szálat szolgálta volna, sőt: szerelemről szó sem volt! A Willemerénél régebbi keletű és egészen más természetű meghívásnak igyekezett eleget tenni a délnémet kúra keretében a költő.

Boisserée

Történt ugyanis, hogy 1803-ban a Napóleonnal szövetséges rajnai területeken is életbe lépett az egyházi vagyon világi kézbe adását elrendelő törvény, minek folytán épületek, telkek, földterületek kerültek jutányos áron magánosok kezébe vagy éppen állami tulajdonba. A szekularizáció nem került el a templomok, kolostorok, apátságok műtárgyait, s a műbarát kereskedők és polgárok komoly gyűjteményekre tettek szert ezekben az években, vagy jelentős mértékben bővíthették már meglévő „Kunstkabinett”-jüket.

Sulpiz Boisserée, e furcsa nevű, félig belga, félig német származású kölni kereskedő és művészettörténész fivérével, Melchiorral és ügyvéd barátjával, Johann Bertrammal együtt a lelkét (és persze a pénzét) is kitette azért, hogy a Rajna-vidék felbecsülhetetlen értékű egyházi kincsei ne menjenek veszendőbe, sőt az ekkortájt kibontakozó romantika bűvöletében (Friedrich Schlegel tanítványaként) fejébe vette, hogy rábírja a politika és az egyház hatalmasait: a német összefogás jelképeként építtessék fel és fejezzék be a XVI. században félbemaradt kölni dómot. Két ügyben is apostolkodott tehát: egyrészt a Boisserée-gyűjteménynek keresett megfelelő helyet, másrészt a kölni dóm befejezését próbálta nagynevű potentátok közbenjárásával tető alá hozni.¹²

Sulpiz Boisserée kvalitásait dicséri, hogy Goethét is sikerült megnyernie. Nem volt könnyű dolga. Amikor 1811-ben beállított hozzá Weimarba, Goethe olyan mereven fogadta, mint aki karót nyelt, s eleinte úgy nézett rá, mint aki fel akarja falni. Sem a

konvertita Friedrich Schlegel neve nem keltett benne rokonszenvet, sem a gótika felélesztéséért nem rajongott. A dómról készült alapos tervrajzokat némán nézte végig, a hozzájuk fűzött lakonikus, hozzáértő szavakat legfeljebb egy-egy „hm, hm, jó, jó”-val kommentálta. De ahogy az „önémet” festőkre, Van Eyckre, Memlingre és a többire kanyarodott a szó, a vendég szakszerű előadása fölcsigázta az érdeklődését. Ahogy Boisserée fogalmazott: „*az első napon csak egy ujjat kaptam, másnap már enyém volt az egész kar*”. Runge arabeszkjeinek csodálatában aztán végképp egymásra találtak. Boisserée a diadal első mámorában azt hitte, sikerült megtérítenie az „*öregurat*”, vagyis visszatéríteni „*a pogány eltévelyedésből*”, a görög-római művészetet normának tekintő klasszicista ízlésvilágból a keresztényi érzülettel áthatott művészetszemléletre, illetőleg ennek a romantika által kultivált formájára. Hadd jegyezzem meg: Goethét nem kellett megtéríteni, megvolt neki a maga kereszténysége, ízlésvilágát illetően pedig korához képest rendkívüli hajlékonyságot árult el, amikor elfogadta Boisserée meghívását, hogy jöjjön el Heidelbergbe, és nézze meg műgyűjteményüket.¹³ Erre az első wiesbadeni kúra után került sor.

Idézzük Boisserée-t: „*Két teljes hélig lakott nálunk... Hogy jól megértsd, milyen hatalmas benyomást tettek képeink öreg, jó erőben lévő barátomra, tudnod kell, hogy sohasem látott Van Eyck-képet, s általában Cranachon és néhány Diüveren kívül nem látott önémet képeket. Mindennap, kivéve néhányat, amikor az építéssel foglalkoztunk, reggel nyolckor már a képek termében volt, s nem mozdult el onnan ebédidőig...*” „*Nem úgy nézte a képeket, ahogy egymás mellett a falon függtek, mindig csak egyet állított a festőábrányra, elkülönítve a többitől, s úgy tanulmányozta. Csendben tette ezt, sok beszéd nélkül, míg úgy érezte, hogy ura lett a megtörténtnek, tartalmának és mélyebb vonatkozásainak, s ha olyankor alkalma volt olyan személyek előtt, akiket szeretett és becsült, érzéseinek kifejezést adni, ez olyan módon történt, mely minden hallgatóját lenyűgözte*” – emlékezik Boisserée barátja, Bertram, aki Goethe szavait is feljegyezte azon frissiben: „*Az ember öreg napjaira nagy nehezen fölverte magát, hogy ne ronthasson rá a fiatalság, különben hogy állná meg a helyét; fölverte magát rendíthetetlen nyugalommal, óvakodik minden újfajta és zavaró élménytől; és akkor egyszerre csak elém áll egy ilyen teljesen új és ismeretlen világ a maga színeivel és alakjaival, és arra kényszerít, hogy kikökenjen nézeteim és érzelmeim megszokott régi kerékvágásából, elém lép egy ilyen új, örök fiatalság, és ha én most egy szót is szólnék, kinyúlna egy kéz erről a képről, és lekeverne nekem egy pofont, és azt minden bizonnyal meg is érdemelném.*”

Goethe e kikökenése rendíthetetlen nyugalomból az északi festők bensőséges áhítatot, igaz emberséget és művészi frissiséget árasztó képeitől nem tartott sokáig. Már az év őszén azt írja weimari fedezékéből, hogy lakomázott ő már Homérosz asztalánál és a Nibelungokénál is, és úgy találta, az ő személyének semmi sem felel meg jobban, mint a tágas és mély, örökke eleven természet, a görög költők és művészek világa.

Megírja ugyan érzéktelen beszámolóját a Boisserée-gyűjteményről, és jó barátságban marad annak gazdájával, de a romantikus katolicizmus nem lel benne szövetségésre (ő, aki a jelenben cselekvés, a jövőbe hatás elvét vallja, rossz szemmel nézi a „múltba révedő” romantikát) a katolikus vallás mint esztétikai tárgy, mint kiaknázható formavilág érdeklí csupán a továbbiakban.

Goethe, mondhatni, „alkotó módon” viszonyult a vallásokhoz: alapítóik életét, legendás személyiségeiket, tanításuk alaptételeit, szervezetük történetét forrásként használta, ám kinyilatkoztatást egyiktől sem várt. A költői sugallatot belülről kapta. Viszonya Istenhez, a transzcendenciához úgyszólván „tapasztalati jellegű” volt. Erről a viszonyról jellemző módon éppúgy nem beszél, ahogy például élete fő műve, a FAUST keletkezéstörténetéről is alig-alig ejt egy-egy szót a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG-ban.

Találós kérdés

Mit gondolnak, hogyan tettem szert erre a sebhelyre?, mutatja a forradást a jobb mutatóujján az asztal körül ülőknek.

Mikor excellenciád Strassburgban diákoskodott, párbajt vívott a német nyelv védelmében, akkor szerezte, mondja Fritz Schlosser, aki ügyvédként Goethe frankfurti tanácsadója vagyón- és polgárjogi ügyekben.

Nem.

Mikor színidirektorként a FIGARO HÁZASSÁGÁ-t tetszett rendezni, és egy instrukció során a címszereplőnek meg tetszett mutatni, miként húzza le a borbély egy ujjvonással a habot a borotváról, akkor történt a baleset. Ezt olvastam is valahol, mondja Meline, Willemer másik leánya.

Nem.

Én tudom, jelentkezik Meline férje, a fiatal Scharff kereskedő. Goethe úr még boldogult úrfikorában át akart mászni a nagypapa kertjéből a szomszédba, mert odaát érett a legfinomabb germersdorfi cseresznye, csakhogy a szomszéd a kőkerítés tetejére színes üvegcserepeket rakatott alattomos módon, úgy, hogy alulról ne látsszon. Abba markolt bele Goethe úr kiskorában.

Nem.

Jénában tükrök segítségével szintani vizsgálatok folytak, s az egyik tükör, melyet igen jelentékeny summáért metszettek s políroztak, foglalatából kicsusszanván a földre esett, és legott ripityára tört volna, ha önben nincs annyi lélekjelenlét, hogy oda kap, és estében felfogja a drága kísérleti eszközt. Nem a tükör, az ön ujjá bánta ezt a kis balesetet, magyarázza Seebeck fizikus, kivel Goethe itt a Malomban is nap mint nap empirikusan ellenőrzi SZÍNELMÉLET-e állításait.

Nem.

Ó, hiszen ezt még annak idején Offenbachban mutatta nekem, drága barátom!, vezi át a szót Willemer. Alpinistáskodás eredménye, nem? Ön visszacsúszott egy sziklafalon, amelyből valami kemény ásvány állt ki tú gyanánt. Később, második svájci útján sikerült is azonosítani a kőzetet, nem?

Nem.

Az egyik hercegi vadászaton ön egy kimúltnak látszó vadkan szájába készült helyezni a tölgyfalevelet, ám a kan az ön ujjához kapott, és agyarával fölhasította, mondja Boisserée.

Nem.

A társaság két további hölgy tagja eléggé el nem ítéhető módon családi perpatvarra gondolt, ám föltevésüknek nem mernek hangot adni, pedig mindenki rájuk néz. Christianéről sok mindent lehet hallani, de ugye pletykáknak nem adunk hitelt.

Majd én megmondom, szólal meg Goethe öreg barátja, a nem éppen bőbeszédű, de annál jólelkűbb Riese. E sebet abból az alkalomból volt szerencsém adhatni, hogy a Zöldfa fogadóban üldögélvén, anno 1774, az én ifjú barátom, Goethe felemelt kézzel rámutatott egy közeledő fehérnépre, aki mindkettőnknek fölöttébb tetszett. Épp egy jókora adag vesztfáliai sódort készültünk elfogyasztani tormás mustárral, minek folytán én fölemelve tartottam kezemben a kést, mely a kelleténél kissé sietősebben ereszkedett alá, helyesebben szólva úgy csapott le, mint a villám, elhárítván a mutogató ujját, s ezzel életre szóló emléket szerzett a WERTHER írójának.

Igen.

Goethe grimaszol

A gyalult homlokú, egyenes tekintetű öreg barát, a szegények ügyének fáradhatatlan intézője a városházán, ha lehet, tovább fokozza az általános megrökönyödést, midőn kijelenti: Hasonlít Goethe a kuzár királyhoz. A kuzárok bálványimádó nép voltak, és Nagy Károly idejében a Fekete- és a Kaszpi-tenger között éltek. Volt egy legendás királyuk, József. Nos, mondja Riese, ahogy az kisiklott a szomszédok eszmei öleléséből, s a bizánci keresztység és az iszlám helyett a Mózes-hitet vette föl, úgy tett Goethe is, protestantizmus és katolicizmus, Napóleon és Németország, kereszténység és pogány-ság helyett az iszlámnál kötött ki.

Érdekes párhuzam, talán van is benne valami, feleli Goethe kissé meglepetten, s elmondja, hogy miután Japánt, Kínát alaposan bejárta, most Timur hódításainak határvonalán belül kíván maradni,¹⁴ így esetleg megint tehet egy utat a fiatalkora óta kedves Palesztinába. Sírázt választotta költői tartózkodása központjául, onnan indít kisebb zsákmányszerző hadjáratokat számos régi dinasztiahoz hasonlóan, csak persze ártatlanabbakat, mint azok, a szélrózsa minden irányába. Nem sok hűja, hogy arabul is megtanuljon. Tán nincs még egy nyelv, amelyben szellem, szó és írás ennyire egy testté vált volna a kezdet kezdetétől. Erről a kuzár ügyről hol olvasott Riese?

Egy öreg rabbitól hallotta nemrégiben, mondja a városi szegényügyek pénztárnoka. Állítólag a granadai zsidók, akik akkor még minisztereket adtak a kordovai kalifátusnak, levelet írtak a kuzár királynak, melyben lényegében arról faggatták, hogy „megfelelő-e” a hite.

Ő erről nem tud, de könnyen lehet, hogy legendáról van szó, feleli Goethe. Ő annyit tud csak Paulus professzortól, aki írni is tanította arabul, hogy a zsidók a keresztényekkel, a zoroasztriánus párszikkal, a manicheusokkal, a mandeusokkal és a buddhistákkal együtt eleinte megtűrt, később védett státusban voltak az iszlám világon belül. Bizonyos foglalkozásokat, amilyen például a kádi, nem tölthettek be. Időnként a közhivatalok viselésétől is eltiltották őket, sőt az egyik kalifa rendelete előírta, hogy fából készült ördögfigurákat függessenek az ajtajukra. Ezenfelül sárga csillag viselésére kötelezték őket, külön negyedekben kellett lakniuk, és nem ülhetek lóra. Egyszer, mivel a keresztények merészelték megszegni ezt a tilalmat, Bagdad lakói megtorlásul lerombolták a Kelil-Yszu- (Jézus koronája-) kolostort.

Willemer megjegyzi, hogy tudomása szerint a frankfurti szenátus felülvizsgálni készül a napóleoni törvényeket, köztük a zsidók polgárjogáról, katonai szolgálatáról és a vegyes házasságokról szóló fejezeteket. Megszorítások várhatók, de újból gettóba kényszeríteni nem lehet az izraelita honfitársakat. Rengetegen vásároltak telket a Hálásmezőn, jó széles utcákat jelöltek ki, elég nagyok a házhelyek, új zsinagógát is fognak építeni, mert a régint abban a szűk utcában kinőtték már.

Goethe helyesli ezt az „erjedést”, a fafajták együttélésével, vegyes lomboserdőkkel példálózik. Hajdan Keleten nagyszámú más felekezetű népesség élt együtt. Hogy a kuzárok Khuzisztánból jöttek-e – nevük erre enged következtetni –, nem tudja, ellenben hirtelen fölremlt benne annak a jiddis prédikációnak a szövege, amit egy jó fülű diáktársa költött Lipcsében a zsidó Messiásról, egy tanulatlan falusi templomszolgája szájába adva a „szentbeszédet”. Ha megengedik, földidézné.

Aszongyák a gójok, nincsen nekünk se császáronk, se kirájonk, se jogaronk, se koronánk. Tévednek. Van nekünk császáronk is, kirájonk is, jogaronk is, koronánk is. Megmongyam, hun a mi császáronk? Túl a Verestengeren, és mikó háromezer eszten-

dő eetelik, gyün majd egy nagy hatalmas szálfá termetű embör, sarkantyúját a lova vékonyába nyomva, kezibe szarv, kosszarv, no ugyan minek? Kürtöni. Há mikó megfújja azt a kürtöt, amit különbe sófárnak hínak, mind az esszes sidó, ki százezer éve szét-hagyigáltatott a góleszbe, mind odagyüleközik a szélös szeles Verestenger partjára. No mit szóttok ehho? Lesz ám nagy öröm, eehiszitek? Eemondom azt is, hogyan: Eegyün az a nagy hatalmas szálfá termetű embör, egy almásderess hozza, s mind a háromszáz-kilencvenkilencezer sidó felül a deressre, és hiába gebbeckedik a gój, nem kap sehun hejet. Nincs egy tenyéryi hej annak a lónak a hátán. No mit szóttok ehho? De lesz még nagyobb öröm is, eehiszitek? Mer asztán kinyúttya farkát a deress, akkó minden gój aszizsi, hogy hát van ám hej, hát ott a farkán. És a gójok mind-mind ráúnek a kinyúttott farkára a deressnek. No akkó szélesebes vágtába vágtat a deress által a Verestengerön, aszt ahogy átmén rajta, jó megrázza a farkát, beleszörja az összes gójt a szélös szeles Verestengerbe. No mit szóttok ehho?

Goethe, aki szokásához híven frakkot visel, úgy adja elő a szöveget, mintha ott helyben találná ki. Időnként gesztikulál, grimaszokat vág, persze az illendőség határain belül. A jelenlevők pedig (hiszen ez az egész inkább beillene amolyan vaskos népi trufának, mintsem jiddis nyelvű prédikációnak) gurulnak a nevetéstől.

Vásár

Offenbach előtt egy S kanyar, Hoechstnél egy kevésbé éles U, közben lomhán kígyózik a Majna szalagja. Ezt a lassú kanyarulatot ezer éve még holtágak kísérték, s a folyó halmozta hordalékkúpokra épült Frankfurt, az emberarcú város. Legalábbis a frankfurtiak ezt állítják: emberi arca van. Hogy összesimul a folyóval! S mivel délre néz, estig éri a nap. Vele átellenben, a Mühlbergnek nevezett hegyecske tövében terül el Sachsenhausen, amely a hatvanezer lakosú Frankfurttal szemben mindössze hatezer lelket számlál. Sachsenhausen sohasem lábalt ki alárendelt szerepéből egyrészt fekvése miatt, másrészt a finom frankfurtiakhoz képest nyersebb s nemegyszer durvább lakossága miatt. A rossz nyelvek szerint a sachsenhauseniek azoknak a nehézféjú alsószászoknak a leszármazottai, akiket még Nagy Károly telepített le ide mint hadifoglyokat, de ezt a sachsenhauseniek kikérik maguknak. Különben is honnan kerül a frankfurti pincékbe a nemes rizling, azután a messze földön híres almabor, ha nem az ő szőlőskertjeikből, présházaikból? Hogyan szerepelhetne az Englischer Hof, a Weidenbusch és a Schwan étlapján négyféle, vörös, fehér, zöld és hollandi spárga a kínálatban, ha ők nem ültetnének négyfélét a tőkesorok közé? Miből híznának degeszre a frankfurti szállodások, ha nem tudnának tiszta hősín ágyneműt adni a vendégnek? Minden arra járó láthatja, hogy fehérített vásznak ezrei száradnak a gyöpön Sachsenhausen napsütötte kertjeiben! És honnan vennék a hasukat féltő frankfurtiak a borjúpacalhoz a savanyú káposztát, ha odaát, Sachsenhausenben nem savanyodna a káposzta a hordókban kő alatt? És reggel a halpiacon mitől lenne teli a sok vizedésza és medence angolnával, márnával, csukával, potykával, ha a sachsenhauseni halászok nem vetnék ki a hálójukat este? És miben sétafikálnának a nagymellényű frankfurtiak a Zeilen vagy a Szép kilátásnak nevezett új Majna-parti sétányon, ahonnan melleleg Sachsenhausen szépségét csodálják, ha az itt élő cserzővargák nem készítenék ki a cipőnek, csizmának való bőrt? És ha már ott tartunk, hogy ki kit néz le, nem furcsa, hogy a császárválasztók kényes ízlését csöppet sem zavarja, hogy kétszáz mészárosuk a nyílt utcán taglózza, döfi és nyúzza le az ökrök, ürök, bárányok, disznók ezreit, s hogy szegény jószágok vére a csatornában egyenesen a Majnába folyik? Igen, a Majnába, ahol

újabbán úszóiskolákat nyitnak az unatkozó polgároknak! No és ugyan hogy érezhetik magukat a frankfurtiak abban az „emberarcú” metropolisban, ha közülük mind többen és többen vásárolnak házat s telket ideát, a folyó túlsópartján, s ha csak tehetik, idejönnek a zöldbe, ahol van szabad tér, van fény, van levegő?

Régi frankfurti polgár, noha tudna mit mondani erre, rendszerint szóra se méltatja az önérzetében ingatag sachsenhauseni atyafit. Mi a magunk részéről az elnyomottal érzünk együtt, s tudjuk, hogy végső soron kicsit-nagyot testvérré tesz a köztük folyó Majna. Ha rajtunk múltna, mi is a sachsenhauseni oldalról gyönyörködnénk a városban, amennyiben Goethehez hasonlóan a látvány egészére lennénk kíváncsiak, nem akarván túl közel kerülni hozzá. Látnánk a bölcs belátás és a polgári szorgalom csodáját, a lerombolt városfal és a sáncárok helyén zöldellő sávot. Amikor ugyanis a frankfurtiak rájöttek, hogy a középkori védművek mit sem érnek a francia ostromgépekkel szemben, elhatározták, hogy az ormóttan falakat, melyek acélfűzőként szorulnak a város testére, a földdel teszik egyenlővé, a vizesárkot betemetik, s a helyén széles allét létesítenek. Bravó! Aztán elnéznénk a tizenhárom ívre rakott kőhidat. E hídra lépve a mégoly nagyszájú sachsenhauseni sem kötne bele egy frankfurtiba azzal, hogy virslit csinál belőle, mert az Alte Brücke a béke hídjá. Mindenki tudja: aki rajta vizsálykodott, annak a hóhér levágta a karját. Ott a közepetájt sejtenénk az aranykakat, a Brickegiggelt, mely egyrészt a hajósoknak jelzi, hol a legmélyebb a Majna, másrészt rossz érzést kelt mind az idevalóságban, mind a tájékozott utazóban. Innen dobták valamikor a folyóba azokat, akiket fulladásos halálra ítélték.

Aztán, ha úgy hozná kedvünk, Goethehez hasonlóan a városba hajtatnánk, egyenesen a Kornmarkton nemrég nyílt impozáns Brönnner-féle könyvesbolthoz, ott értetlenkednénk egy sort, hogy az angol botanikai szakkönyvek mitől olyan drágák („Tíz guinea! Egy csak fenyővel foglalkozó könyvért. Uramisten!”), de lecsapnánk az orientalisztikai újdonságokra, elsősorban az ÁZSIA NEVEZETESSÉGEI-re Dieztől, aztán Tavernier HAT UTAZÁS-ára, némi habozás után Rehbinder Mohamed-életrajzát is megvennénk, bár Oelsneré megvan már otthon a weimari könyvtárban. Aztán elvegyülnénk a tömegben Boisserée vagy Fritz Schlosser vagy Guaita báróné született Meline Brentano társaságában, utóbbi nyilván segítene ruhaanyagot választani a feleségünknek, mellényt és selyemharisnyát a fiunknak, és Goethehez hasonlóan mi is a bőség zavarával küzdenénk, hiszen vásár van, a flamand szövetárusok elárasztották a rakpartot, a Rómer előtti nagy téren egymást érik a délnémet ötvösök és ékszerészek bódéi, és hát szó, ami szó, könyv- és papírárusok is akadnak szép számmal. De lehet, hogy nem vágyunk sem bumlizni, sem csalinkázni, főleg a mézárszékek felé nem, és a marhavásárt is örömet kihagynánk. Elképzelhető, hogy minket nem nyomasztaná az úgy a szűk, sőtét középkori utcák a múltat konzerváló gerendavázis házakkal, mint annak idején a tettvágytól majd’ szétrobbanó fiatal Goethét, elképzelhető, hogy a mi szemünket üdítene a kapuk fölötti színes növényvilág, s a majolikából készült vagy kőből faragott sárga rózsza, vörös rózsza, fehér lilium, kék szőlőfürt, aranyalma, hársfa, bodza és diófa nem a házszámolás és a valóságos vegetáció hiányára figyelmeztetne, hanem a változatosság képzetét keltené bennünk, de akkor is elbizonytalanodnánk. A „Vörös ember” nevet viselő ház előtt, mely egy ideje Willemer tulajdona (valaha fogadó volt, innen indult a flótás-szék a Rómerhez),¹⁵ elméláznánk a Brazíliából való zsugorított aligátorbőrök láttán; talán a vedlés is eszünkbe jutna róla, és arról kicsit absztraktabb formában az átváltozás, de nem valószínű, hogy Goethehez hasonlóan, aki egész életében a természeti erők és folyamatok közös kulcsát kereste, arról kezdenénk értekez-

ni, hogy a növényekben, az állatokban és az emberben egyazon elv érvényesül, meghozzá a magasabb rendű létforma felé haladva csökkenő mértékben: az átalakulás. Akármegdig álldogálnánk a brazíliai kereskedő standja előtt, és aztán akármerre folytatnánk az utat, egy biztos: a Braunfelsben¹⁶ berendezett francia kozmetikai és illatszeráruházba nem mennék be, mert ott a legnagyobb a tömeg. De a vándorszíntársulatok előadásaira mindenképpen vetünk egy pillantást, mert amilyen bárdolatlan a beszédük, olyan zamatos, és a bohócok tréfáin is jól szórakozunk Goethével együtt, ha másért nem, hát azért, mert zavartalanul nézhetjük a közönség arcát. Majomketrecek, állatseregletek vonulnak el mellettünk, aranygolyóbison állva Fortuna csalogat a játéktérmekekbe fáraózni, rulettezni, tódulnak is befelé a könnyelműek, sóvár szemükben lidércként lobog az átkozott pénzéhség, *az auri sacra fames*.

Van valami vasárnapias ebben a városban, jegyzi meg Boisserée, akinek már föl sem tűnik a pincékből felszálló savanykás borszag.

Dúr és moll

Jó lenne, ha Christiane gondolkodna, mivel töltik majd napjaikat, ha beköszönt a tél. Valami zene nagyon kellene, hiszen a zene az a szer, amely a legártatlanabb és egyben a legkellemesebb módon össze tudja tartani a társaságot, írja haza feleségének Goethe mintegy két héttel a születésnapja után.

Igen, többek között a zene miatt jött ide, csak hát a párbeszédhez két fél kell, és Christian Schlosser, akivel igen termékenynek látszó zeneelméleti fejtegetésekre bonyolódott, most éppen az alkotmányozó nemzetgyűlés egybehívásával foglalkozik Stein báró megbízásából. Az utóbbi időben legalább annyit töpreng a zenén, pontosabban egy bizonyos zenei problémán, mint hajdan a recehártján megjelenő képeken és a színes árnyékokon. Akkoriban csak az foglalkoztatta, hogy a fényből keletkeznek-e a színek, mint Newton állítja, felbontás útján, vagy sötét és világos együttes hatásaként jönnek létre, ahogy ő tapasztalta kísérletei során. Színelmélete, mely a fizikát a fiziológiával társítja, s elválasztja tőle a matematikát, hite szerint előbb-utóbb diadalmaskodni fog, bár alighanem egy emberöltőbe is beletelik, mire tudnak majd kezdeni vele valamit. Mindegy, fő, hogy elfogulatlan fiatal emberek kezébe kerüljön. A fiatalok a természet új ötletei, s mint ilyenek, fogékonyak az új, forradalmi elgondolásokra.

Most ugyanígy izgatja a moll hangnem és a kis terc genezise. Kipróbált barátja, dala megzenésítője, Zelter ugyan elmagyarázta neki, hogy a zenei hangközök a görögök óta bizonyos egyezményes arányoknak engedelmessé válnak, s ezekből az arányokból épül fel a hétfokú skála: egységnyinek fölvetett húrhosszból felezéssel oktávot, harmadolással kvintet, ötödöléssel nagy tercet nyerünk, de a kis terchez nem juthatunk el matematikai úton, a kis terc nem *donum naturae*;¹⁷ újabb keletű képződmény, a nagy terc szűkítéséből adódik.

Goethének azonban megvan a véleménye a magukat a zenébe is beleártó matematikusokról: „beszélj csak nekik, ők majd lefordítják a maguk nyelvére, és mindjárt valami egész más lesz a dologból”. Goethe szent meggyőződése szerint a természet és az ember füle közé nem tolkodhat a matematika, a hétfokú skála mesterséges képződmény, merő püthagoraszi önkény. Nagy terc és kis terc egyenértékűek a természet előtt, kell, hogy legyen valamilyen megnyugtató magyarázat ennek bizonyítására. Végül az emlegetett Christian Schlosser (a jelen levő Fritz öccse) adja az ötletet: legyen a kvint hangköz az alapegység, s ezen belül fölfelé halad a nagy terc, lefelé a kicsi. Már irányukból következőleg is világos, hogy a dúr miért a kemény, férfias, katonás, a moll pedig miért a

szívbe markoló bánat kifejezője. Goethe szemében ez elfogadható magyarázatnak tűnik. Nyomban beépíti az ötletet a saját rendszerébe: a kvint a hangok monádja, ezen belül a nagy terc a kitágulásnak, a kis terc az összehúzódásnak felel meg: expanzió-koncentráció, szisztolé-diasztolé, megérkeztünk! Részletezőbben fogalmazva: a dúr a monád tágítása, ilyképp is hat az emberi természetre: az objektum, a tevékenység, a messzeség, a láthatár felé terel. A moll a monád összehúzódásából keletkezik, ezért aztán összevon, koncentrál, a szubjektum felé terel. Vagyis: a vágyódás, mely kifelé, a távolba törekszik, de melodikusan önmagát korlátozza, szüli a mollt. S hogy végleg jogaiba iktassa a kisebbik hangnemet, a *minort*, a zeneteoretikus Goethe kijelenti: a moll hangnem az északi népek sajátossága (halászdalokban, táncokban); a derű, a jókedv, a vidámság utáni vágyakozást fejezi ki. Délen, Itáliában is megvan az opera buffában,¹⁸ ott a komikus hatáskeltés eszköze. Tehát a moll hangnem iránti hajlam lényegében a klíma következménye.

Amíg a születésnap tortája érkezik, valaki megemlíti, hogy Düring fagottos, aki a dél-előtti vízenében is közreműködött, csinos dalkart alapított a helvét hitvallásúak között, s ezen felbuzdulva a másik két felekezet is szervezkedésbe kezdett. Alkalmassint Szent Cecíliáról fogják elnevezni a megalakítandó dalegyesületet, s szándékukban áll mind az élő egyházi, mind a világi igényeknek eleget tenni, jótékonyági koncerteket adni, új műveket bemutatni.

Goethe elmondja, hogy Zelter barátja, a berlini *Singakademie* vezetője egy ideje foglalkozik az öreg Bach kórusműveivel, például a H-MOLL MISÉ-vel, és úgy tapasztalja, nagyon nehéz betanítani, a mai zenét, a mai énekeseket egy világ választja el attól a zenei köznyelvtől, amit utoljára Bach korában, de akkor még teljesen természetesen beszéltek a muzikusok és értett a közönség is.

Apropó, énekesek: Marianne, nem adnál elő valamit?, biztatja Willemer az ő kicsi feleségét.

Csak ha a tisztelt ünnepelt előbb felolvasson a DÍVÁN-ból.

Halljuk! Halljuk!

A kuglóf

Goethe kicsit kéreti magát, aztán rááll. Ő tulajdonképpen csak a DÍVÁN-nal szeretne foglalkozni, de hát a feladatok, megbízások elől nem térhet ki: hetek óta foglalmazzák Boisserée-vel a kölni dóm és általában a rajnai múkincsek ügyében az emlékiratot Hardenberg kancellárnak. Továbbá feltett szándéka részletes beszámolót írni a bingeni Szent Rókus-kápolna újjászenteléséről, a környéken látott összes műgyűjteményről, köztük a frankfurtiakról. Mindezt avégből teszi, hogy a tehetősek felkarolják a művészetet és a tudományokat, mert a tetthez tehetség kell, a jótetthez tehetőség.

Eleinte csak úgy hívtam ezeket a verseket, mondja visszajövet kis dossziéval a hóna alatt, hogy HÁFIZHOZ, azután NÉMET DÍVÁN-nak kereszteltem el őket, majd következett a kacifántos NÉMET VERSEK GYŰJTEMÉNYE, MELYEK ÁLLANDÓ VONATKOZÁSBAN ÁLLNAK HÁFIZ DÍVÁNJÁVAL és végül a NYUGAT-KELETI DÍVÁN elnevezés. Mivel sohasem jártam Keleten, csak képzeletben, itt természetszerűleg imaginárius utazásról van szó. *Díván* (annak mondom, aki esetleg nem tudja) a perzsa irodalomban versgyűjteményt jelent, a politikában ülést, gyűlést, összejövetelt, mondjuk a minisztereket, átvitt értelemben akár magát a kabinetet is. A címbeli jelző pedig, kicsit precizírozva a dolgot, *nyugati*an keletinek értendő: a hangsúly végig a nyugati *szubjektumra* (és nem a keleti *objektumra*) esik, általában még olyankor is, amikor keleti mezbe bújva beszélek. Még annyit: Háfiznál,

amennyire én tudom, minden második sor ugyanazt a rímshót ismétli, csak más-más értelmében. Ez a megkötés részint nagy hajlékonyságot, részint szeszélyes megoldásokat eredményezett. A rímkényszer miatt szójátékokra, nyelvi sziporkákra hajlamosodik a költő, merész képek, képzettársítások laza füzérévé változik a perzsa dal: nemhiába hívják gyöngysornak arrafelé Keleten. Én mind a szerkezetben, mind a belső formát illetően végig nyugati talajon állok: érzést vagy gondolatot, vagy egyiket a másikkal, vagy mind a kettőt együtt, fejték ki, lehetőleg következetesen. A Kelettel való találkozás olyan élmény, mint amikor valaki arra eszmél, hogy a már until ismert csillagképek helyén sose látott alakzatok ragyognak föl az égen, hogy szinte káprázik belé a szem! Eleinte kissé idegen az embernek, de minden föltekintés: fölfedezés.

Ebben a pillanatban érkezik az ünnepi torta, Prehm cukrászmester személyesen hozza, ha nem is futva, mert az ekkora hordópocakkal úgyszólván lehetetlen, de szaporán fűjtatva, vízilótrappban. Az ember nem is hinné, hogy e szétfolyó toka, e hamiskás malacszem a képzőművészet egyik legkiválóbb helyi értőjének és gyűjtőjének tartozéka.¹⁹

Amint a díszdoboz tartalma föltáruul, Willemer arcán pír suhan át, a tar koponya áfonyaszínűvé változik, egészen a nyakszirtig követhető a pírba borulás, szerencséjére senki sem őt figyeli. Nem is torta ez, hanem csokoládémázzal bevont, mézzel megfolytatott, tört mandulával-mogyoróval-dióval telehintett, kandírozott gyümölcsökkel ékített turbán alakú kuglóf vagy micsoda. Két marcipánfigura áll egymás felé fordulva a tetején: egy kaftános-turbános férfi és egy nő, könnyű fehér lepelbe burkolva. Tüzetesebb megtekintésük arról győzi meg a körülülőket, hogy arcuk egyáltalán nem mutat keleti jelleget. A férfié hosszúkás-szabályos: dús szemöldöke, nagy barna szeme, latin szabású orra mintha emlékeztetne is valakire, csak annak a szája nem ilyen keskeny, s az álla nem ilyen csapott. De homlokán s tekintetében ugyanaz a mély tragikum borong. Mint akinek terhére van e század, melyben a burleszk az úr. Idősebb a nőnél, magasabb is nála, keze hátul összefogva. A szemlélőnek határozottan az az érzése, mintha mondana valamit, mintha diktálna. Uralkodói jelenség. A nő filigrán, kecses, szeme szürkés-kék, mosolyog, amennyire ez egy marcipánfigurától kitelik. A két figura lábánál, a kuglóf oldalán érthetetlen arab felirat díszleleg.

Hátem és Szulejka. Remélem, nem hibáztuk el, mentegetőzik Prehm Boisserée felé pislogva.

Bízom benne, hangzik az udvarias válasz, melyből az is érződik, hogy Prehm cukrászmester további jelenlétére a társaság nem tart igényt.

Excellenciás uram, ugye engem is méltóztatik megemlíteni majd az útleírásában, dadogja Prehm, hátrafelé araszolva az asztaltól.

Feltétlenül, válaszolja az ünnepelt, mindazonáltal a jelenlevők mérget mernének venni rá, hogy ki fogja hagyni Prehmet.

Nekik lesz igazuk.

Isten és bajadér

Bíbelődjünk-e mi is (mint az ünnepelt a kuglóf szabdalásával) annak taglalásával, hogy Goethe milyen elbűvölően olvasott föl, mily tökéletesen tudta modulálni a hangját a naivtól az ironikusig minden árnyalatot kihasználva, lágy tónusban, mégis inkább beszélve, mint skandalva; osszuk-e meg az olvasókkal azt a megfigyelésünket, hogy a kétértelmű megnyilvánulások jogát Goethe magának tartotta fenn, ilyesformán, ha szán-

dékában állt volna is szerelmi lírájának valamelyik gyöngyszemével előhozakodni (kételkedünk benne), ez a kuglóf-intermezzo azonnal elvette volna tőle a kedvét; valószínűbb azonban, hogy eleve a jámbor-bölcs mozzim álruhájában óhajtott fellépni, ez, úgy érezhette, korához és az alkalomhoz is egyaránt illő, így elsőként a példázatok közül olvasta föl a két könyvelőset (VOLT EGY CSÁSZÁR S KÉT KÖNYVELŐJE), aztán az evangéliumost (A MENNYBŐL SZÁLLT LE JÉZUS), majd a HÉTALVÓK-legenda iszlám változata következett (Willemer ekkor kezd el bóbiskolni), s végül a szőlőérlelő Nap sajtóságos dicsérete (MEGBECSÜLJÜK MIND A FÖLDET); utóbbi vers vége a motyogó részegről és a vígan felzengő mértékletesről osztatlan lelkesedést keltett, s immár semmi sem tartóztathatta tovább azt a pillanatot, amikor végre énekeszó tölti be a jegenyék, rezgőnyárfák, füzek takarásában meghúzódó Malmot, melynek köve egykor gabonát is őrölt, ugyanakkor a cserzővargák is itt áztatták a csávéból kivett bőrt, innen a neve is, Gerbermühle, vagyis Cserzőmalom, s már harminc éve (és még hosszú ideig) Willemer bankár bérleménye, családi nyaraló, átutazó jó barátok, híresek és nem híresek találkozó- és enyhelye, mely éppen most éli fénykorát, ezekben a napokban, ma pedig különösen, de eljön az idő, mikor gazdája egészségével és szellemi épségével együtt ez a hely is hanyatlásnak indul, és ha nincs egy élelmes vállalkozó, aki fogadót nyit benne, Willemer halála után talán romba is dől, és sohasem válik azzá a patinás szórakozóhellyé, ahová szívesen eljárnak például a környéken állomásozó amerikai katonák, dzsippel vagy hajóval, s mivel telik a zsoldjukból, akár egy éjszakát is eltöltenek itt alkalmi barátnőikkel, miért is ne, a folyó felől lágy szellő fújdogál, a tűző napsütés ellen árnyat ad a hatalmas gesztenyefák lombosátra, igaz, a sok gyerek nagy lármát csap a játszótéren, de az almaspiccer jólesik, főleg a tárkonyos ürücombra, s mielőtt vidám kulcscsörgetés közepette felvonulnának a kilenc luxusszoba valamelyikébe, ahol márványburkolatú fürdő, franciaágy és tévé várja őket, tekintetük megakad egy öregember profilján; jé, valami helyi híresség, a seriff, ott van a plecsni rajta!, mondja az egyik, szerintem a tűzoltóparancsnok!, mondja a másik, hülye vagy, nincs sisakja!, ez az az olasz filmrendező, hogyishívják, Fellini, na az!, mondja a harmadik, a lányok pedig kényszeredetten bólogatnak, rá se néznek Jagemann krétarajzára, annyiszor látták, s amint az ajtó becsukódik, gyorsan megkeresik a távkapcsolóval az MTV-t.

Marianne még egészen más természetű számokat tart a repertoárján, mint az MTV, bár a maguk idején azok is slágernek számítottak bizonyos körökben. Hangja bámulatosan tiszta és kifejező szoprán, a nyolchúros gitárt, amellyel énekét kíséri, s amelyen virtuóz módon játszik, Nápolyból hozta. Marianne bezzeg nem kíméli a gondosan féltett érzelmeket: AZ ISTEN ÉS A BAJADÉR-ral adja meg az alaphangot, amitől azonnal meg kell rendülnie a férfiszívnek, és fel kell fornia a férfivérnek, aztán (közben leszáll az est) A HALOTTAK TÁNCA jön borzongatónak, majd egy közismert osztrák népdalra vált (DIE TIROLER SIND LUSTIG, DIE TIROLER SIND FROH), föl-alá lejtve az asztal s még inkább az ünnepelt előtt, de most visszaül a kotta mögé, elnézést kér, hogy egyedül adja elő, amit igazából ketten kellene, és rákezd Don Giovanni és Zerlina duettijára (*Lá ci darem la mano*), olyan bővöletes, olyan megejtően csábító hangon, hogy a jelenlevők egy emberként képednek el (Willemert kivéve, ő ez idő tájt már szunyókál), maga Marianne is elpirul a végen a társaság kacagásától, de még inkább a saját merészségétől.

Kis Don Juan, csóválja a fejét Goethe, ő pedig a kottákba rejti az arcát szégyenlétben.

A duódráma

Amiről Hátem lemondani készül, abban Szulejka soha nem részesülhet már. Hiába a város egyik közismert személyiségének felesége (egy esztendeje), születését igazoló okmányok hiányában a szenátus nem adhatja meg neki a frankfurti polgárjogot.²⁰ Ellenőrizhető adatok híján el kell fogadnunk, hogy 1784-ben született az ausztriai Linzben, házasságon kívül, és Maria Anna Theresa Katharina Jung néven nevelődött. Apja fiatalon elhalt szerszámkészítő, de az is lehet, hogy egy Jung nevű színigazgató. Csak az anya biztos, született Pirngruber, foglalkozását tekintve színésznő. Anyai ágon kimutatható egy jogász nagybácsi, városi tanácsos, színházrajongó, darabokat is ír. Pirngruber művésznő pályafutásáról hézagosak az ismereteink: fellép a bécsi Landstrasser Theaterben, 1795-től a pozsonyi színház tagja, melyet egy Csáky gróf épített, s amely a Piac téren állt, 1798-tól pedig már Jung kisasszonyt is a színpadon találjuk, Sopronban, majd a Bécs melletti Badenben vendégszerepel, s amikor a társulat balettmestere meghívást kap Frankfurtra, anyjával együtt ők is követik Traubot. Marianne ez év karácsonyán debütál a frankfurti színpadon A FÉLBESZAKADT ÁLDOZATI ÜNNEP című operában, ettől fogva rendszeresen fellép kisebb prózai és énekes szerepekben. Átütő sikert A HARLEKIN ÉBREDÉSE című egyfelvonásos táncos pantomimban arat, ahol is egy tojásból mászik elő, és „igen bájosan szökdel” a színpadon. Így pillantja meg őt Clemens Brentano, akit állítólag Goethe anyja cipelt el a színházba, mert éppen szerelmi búskomorságba esett. Az énekesnek, gitárosnak is kiváló költő első látásra beleszeret az elragadó kis táncosnőbe. Willemer, másodszor is megözevgyülvén, ez idő tájt Clemens nővérének udvarol, eredménytelenül. Ezután fordul érdeklődése demoiselle Jung felé. A tizenhat éves leány nevelt gyerekként a bankár házába kerül, a mama visszaköltözik Linzbe kétezer gulden végkielégítéssel. Mindketten búcsút intenek a színpadnak. Az eset közfeltűnést kelt. Willemer mindent elkövet, csak hogy Marianne kedvében járjon. Nagylelkűen megengedi, hogy a lány Clemens Brentanótól gitárórákat vegyen, de ezt is csak azért, hogy a hála érzésével magához láncolja. Marianne, mint a kelepcebe esett vad, vergődik, ő Clemenst szereti, Clemens megunja a csalétek szerepét, szemébe mondja Willemernek az igazat, a bankár féltékenyebb, mint valaha, és elkergeti Clemenst a háztól. Brentano dalba önti fájdalmát, mint mindannyiszor, ha szerelmi bánata van. (Életművek épülnek így.) Aztán belerohan egy boldog-boldogtalan házasságba. Marianne státusa nem változik, csak a gitártanár személye. A nevelt lány (kiből Willemer oldalán már huszonevesen is többszörös mostohanagymama lesz) mesterien bánik hangszerével, fellép Josephine császárnő előtt, kis koncertet ad Pestalozzi svájci intézetében. 1810–11-ben beutazza Willemerrel és Rosinével Itáliát, Rómában zongoraleckéket vesz Confidatinál.

Amíg Willemer, a mindig éber nevelőatyja (és immár férj) alszik, elmondjuk, hogy Marianne addig-addig kamatoztatja megszerzett zenei műveltségét, hogy Goethe átmenetileg visszaköltözik a városba, s ekkor veszi kezdetét az a verses szerelmi „duódráma”, amelynek (ezen a színvonalon) nincs párja az egész német irodalomban. Goethében zeng fel először a szerelmi líra hangja, amiben nincs semmi rendkívüli. Annál rendkívülibb azonban, hogy Marianne, aki eddig alkalmi felköszöntőkön, tréfás rigmusokon, emlékkönyv-klapanciákon kívül semmi egyebet nem írt, és nem is ambicionálta a versírást, ugyanazon a hőfokon és főleg ugyanazzal a formai biztonsággal és könnyedséggel felel a megütött hangra, sőt – a megénekelt bajadér sajátos aleseteként – még évődik is az ősz halántékú Jupiterrel (lásd a TOLVAJT SZÜLT AZ ALKALOM – ÉN, KIT ÜDVÖZÍT SZERELMED kettőst).

Marianne találmánya továbbá (arra az esetre, ha Willemer mégis fölbredne) a titkosírás. A szerelmesek Háfiz-verssorokkal üzennek egymásnak, de a cédulákon csupán számokat lehet látni. Mindkettejüknek megvan a kétkötetes német Háfiz, abból szinte bármiféle érzésre lehet meríteni idézetet, csak azt kell kiírni, hogy melyik kötet hányadik oldalán hányadik sorra gondol éppen az epekedő. A titkos idézetek és Marianne talpraesett versválasza (valamint az énekes-zenés, felolvasós esték a folyóparti Malomban) arra indítják Goethét, hogy amikor csak kedve van, akár maga is tovább szője a Hátém–Szulejka dialógusokat (AZ EUFRÁTESZEN HAJÓVA – MEGMAGYARÁZOM, HA JÓS-E!).

Willemer még mindig alszik, tőle bármi is történhetne, s ha nem üt be a weimari herceg levele, Goethe ki tudja, meddig vendégeskedik Frankfurtban. Lehet, hogy megvárja október 18-át, és újból együtt gyönyörködnek Mariannéval a lipcsei csata évfordulóján rendezett tűzijátékban, mint tavaly. Ám a herceg szeptember eleji levele lelki-furdalást kelt benne. Karl August összevissza utazgat, ingázik Weimar és Délnyugat-Németország között, államügyekben jár el, nyaraltatja Jagemann színművésznőt és tőle született gyermekeit, mialatt ő, Goethe: mióta is van távol? Családjá és az udvar május vége óta nélkülözik személyét. Közben a Német Szövetség megalakulásával véget ér a Bécsi Kongresszus, Waterloo-nál legyőzik és Szent Ilona szigetére száműzik Napóleont, s a liberalizmus visszaszorítása érdekében életre hívják a Szent Szövetséget. Amíg a győztes európai hatalmak egy újabb *ancien régime* bölcsőjét ringatják, délen Madridban az öreg Goya a gyermekeit felfaló Saturnust festi, Bécsben Schubert az ERLKÖNIG-et zenésíti meg, és E. T. A. Hoffmann Berlinben Az ÖRDÖG BÁJTALA második részét írja. Csak a derű óráit számlálják.

Marianne egy ízben megjegyzi, s ezt Goethe is megerősíti: a zene nagyon lelassítja az időt.

Huzatos várkert

„*A tekintet tisztasága, a befogadás derűje, a közlés könnyedsége, íme, ez búvöl el bennünket.*” Hogy az általa készített festményekre is áll-e, amit az eszményített Raffaellóról mond, azt döntse el Goethe képeinek nézője. Rubens is nyilván a könnyű kezével nyerte el költőnk tetszését, szemben Leonardóval, aki eszméken és technikai kérdéseken „*nyútte el magát*”, és Michelangelóval, aki élete „*legjava*” éveit „*kőbányákban tölti*”, márványtömböket s rétegeket kutatva. Ne merüljünk most el a goethei vakfoltok lelki rejtelmeiben, csupán szögezzük le: a költő szeretett akvarellezni. S minthogy a Sickingen-palotától (itt lakik jelenleg Goethe és a Boisserée-féle képgyűjtemény is) nincs túl messze a heidelbergi vár, délelőttönként följár a pittoreszk romokhoz. Karl cipeli az állványt, a festőkészletet, a tábori széket. És ő az a kiváltságos, aki elsőként hallhatja a szentenciát: „*Ha egy tárgyat minden részletében áttekinthetünk és gondolatban ismét létrehozhatunk, elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen és magasabb értelemben a szemlélői vagyunk, hogy a miénk, hogy bizonyos hatalmunk van fölötte.*” Stadelmann nem nagyon érti, miről van szó, különben sincs érzéke a festészethez, érmékről gipsznegatívot készíteni, azt megtanult Jénában, meg az ásványokat is szereti határozgatni, de a hatalom a hatalmasok dolga, és ott is érvényesülnek a rangkülönbségek. Például a nagyherceg fölött az ő gazdájának sincs hatalma, a herceget nem tekintheti át minden részletében, és nem hozhatja létre gondolatban. De még ide se hozhatja, Heidelbergbe. Így aztán várhatják ítéletnapig, mert, mint hírlik, a Serenissimo „*vadászgatva közeledik*” Baden-Badenből.

Hozzon egy kis tiszta vizet neki, mondja Goethe, mert most az előteret csinálja, és ki akarja mosni az ecsetet. Kékre festi a fűvet, magyarázza később, aztán barnával lazúrozza könnyedén: olyannak kell lennie, mint az improvizáció. Aztán figyelje csak Karl, hogyan lélegeznek a fák, hogyan bontja fel a lomb színeit a beeső fény, figyelje az önárnyékokat és a vetett árnyékokat, mindez jelenség csupán, de a jelenségben ott a tan! A természet olyan tökéletes, hogy a szentháromság se csinálhatná jobban. A természet az orgona, az Úristen nyomogatja a billentyűket, az ördög meg tapossa a fűjtatót.

Fújni a szél fúj, dűnnyögi Karl, mert tényleg festői hely a heidelbergi várkert, viszont eléggé huzatos. Úgy látszik, vonja le a következtetést, a szél is ama tárgyak közé tartozik, amelyek járását akármeddig szemlélheti az ember, úrrá akkor sem lesz fölötük. A gazdája is, lám, szipog. Csak meg ne hűljön!

Úgy fest a dolog, mintha Goethe kényszerűségből úzná, csak hogy az időt agyonüsse valamivel, a festészetet, amely őszintén minden művészetek közül a legbocsánatosabb és legkényelmesebb. Valójában az akvarellezés a költői termékenység újabb lázrohamának józanító ellensúlyául szolgál, akárcsak az arab nyelvórák Paulus professzornál. Az elmúlt két napban is öt vers született, a TITKOSÍRÁS, A SZÉPEN ÍRT... kezdetű, s tovább fűzte Hátem és Szulejka románcának történetét (MONDD, TE SZÁZ DALT IS FARAGTÁL, NÉZD, OTT A NAP).

Alighogy leérnek a szállásra, és Goethe Boisserée társaságában hozzálat az ebédhez, váratlanul betoppan Willemer (félében), és jelenti, hogy a hölgyek, nevezetesen Rosine és Marianne ugyancsak a városban vannak. Goethe nem tudhatta, hogy Marianne is olyan, mint ő: a búcsú, az elválás pillanatában aktivizálódnak igazán érzései. Amit ők odafönn a várban kellemetlen huzatként határoztak meg, arról a keleti szélről Marianne útban Heidelberg felé a német irodalom egyik gyöngyszemét költötte (MIT JELENT E SZÉL ZÚGÁSA?).

Ami ezután következett szombat déltől kedd reggelig (séták, rejtjeles levelek, csók a várkertben), arról jelenti Goethe Knebel barátjának elégedetten, hogy a DÍVÁN számára „gazdag új források tárultak fel”, úgyhogy „briliáns módon” ki is bővült. Megszületik a kozmikus teremtésbe szövődő szerelem elsöprő lendületű himnusza (ÚJRA EGYÜTT), a várkert potyogó gesztenyéire írt dal (E DÚS BOZONTÚ FÁRA) és a holdtölték későbbi kultuszát Szulejka nevében megalapozó, ráolvasásszerű TELIHOLDAS ÉJ. Marianne az elválás napján megírja a másik szélhez szóló csodálatos dalt (OH, NYUGATRÓL JÖTT VIZES SZÉL), Goethe pedig ugyanaznap a valóban „briliáns” VÁGYRA VÁGY-at és a sokat idézett ÜLDÖZŐ-E, ÜLDÖZÖTT-E kezdetű újabb Szulejka–Hátem-verset.

Erre a frankfurti–heidelbergi időszakra esik a furcsa természetű fa, a ginkgo bevonulása az irodalomba (GINGO BILOBA). Goethe úgy tudja, hogy az idősebb ginkgolevelek közepén támad olyan mély bevágás, hogy az ember kettőnek nézné, ami valójában egy. Pedig a természetben a fiatal hajtásokon nőtt ginkgolevél mondhatná el magáról, amit Hátem-Goethe hirdet: „egy s mégis kettős vagyok”.

De hát, mint a *maximák* nagyiparosától tudjuk, az embert végső fokon a tévedései teszik szeretetre méltóvá.

Ciklusok, maszkok, Mozart

A frankfurtiak, a heidelbergiek, a mannheimiek (itt is írt két verset) és később a weimariak is láthatták, az ünnepelt megállt a „hatalmas jelenség” előtt, ahogyan ő Háfízt nevezte, csakugyan „produktívan” viselkedett. Hovatovább egybegyűlt az, amit most

már rendezni lehetett. Háfiz (és más dívának) esetében a szerkesztés egyszerű alfabetikus elvet követett: nem a versek kezdőbetűje volt a sorrend alapja, végtére is keleten vagyunk, hanem a kezdősor utolsó hangja. Így kaptak a ghazalok alif, ba, ta stb. jelzést, s a betű után még egy sorszámot is. A Hammer-féle Háfiz-fordítás végén szerepel két, külön címmel ellátott hosszú vers is: egyik a SZÁKINÁME (A POHÁRNOK KÖNYVE), a másik a MOGANNINÁME (A KÖLTŐ KÖNYVE). Goethe ebből indult ki, csakhogy ami ott egyetlen hosszú verssel volt egyenlő, az nála ciklussá változott. Ahol tehette, négysorosokból mottót is keresett a ciklus elé. De nem volt merev a szerkesztésben, nem próbált egy sémát ráerőltetni az anyagra. Van, ahol erős verssel indít (A DALNOK KÖNYVE – HEGIRE), van, ahol erős verssel zár (HÁFIZ KÖNYVE – HÁFIZHOZ). Ahol túl sötétre sikerült egy vers, ott amolyan játékos arabeszket kanyarít utána (ÜDVÖZÜLT VÁGY – NÁD A CUKROT TERMI, NEM?), de ez az „elkomolytalanítás” (igazi nóvum a Goethe-lírában) akár egyetlen versen belül is megtörténhet (JOGOSULT FÉRFIAK). Megint máshol átköt a ciklusvégen a következőhöz (TIMUR KÖNYVE – SZULEJKÁHOZ). Nem volt ugyan cél, hogy az egyes ciklusok terjedelme egyforma legyen, de egy közülük (épp a születésnapot követő mámorban) annyira földuzzadt, hogy a többihez képest túl súlyos lett (SZULEJKA KÖNYVE). Ennél a ciklusnál, mai műszóval élve, a „hullámvasútelvet” alkalmazta a szerkesztésben Goethe, vagyis a „közeledem-távolodom”, „vágyódom-kínlódom”, „találkozom-elválok” ellentétek ismétlődnek többször is, mindazonáltal nem mechanikusan, hanem a ciklus vége felé egyre feljebb emelve, egyfajta spirál mentén fölpörgetve a szerelem vallásos apoteózisáig (EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ). Sajátosan epés egységet képez az egyébként derűsnek szánt egészen belül a ROSSZKEDV KÖNYVE, amelyben a szerző ki mondja, ami „a bögyében van” (e ciklus kiemelkedő darabja mégis a VÁNDOR LELKI NYUGALMA), de jut a maró gúnyból az inkább rezignált hangvételű BÖLCS MONDÁSOK KÖNYVÉBE is. Részint Háfiz borversei, részint Szádi történetei nyomán születtek a POHÁRNOK KÖNYVE dramatizált kocsmái darabjai: a csaposfiú, ez a nyugat-keleti Ganümédész mozart-i könnyedséggel és játékosággal hódol a Mesternek (AZT MONDJÁK RÁD, LÁM, A KÖLTŐ). További bővülést remélt Goethe a PÉLDÁZATOK KÖNYVÉ-TŐL, kifejezetten soványnak, mi több, töredékesnek látszott a TIMUR KÖNYVE és a PÁRSZI KÖNYVE két-két verssel (az előbbibe politikatörténeti, az utóbbiba a keleti vallásokat számba vevő verseket képzelt), de végül ezek sem gyarapodtak. Csupán az üdv irányába mutató kötetzáró ciklus, A PARADICSOM KÖNYVE gazdagodott váratlan módon, 1820-ban a BEBOCSÁTTATÁS-sal és a három Költő–Huri dialógussal.

A kötet szinte mind a tizenkét könyvét átlengi a titok, a rejtett utalások, bújtatott célzások hálózata. Goethe nyíltan hadat üzen az „*anekdotavadászoknak*” (TITKOK TITKA), a misztikus szenteskedőknek (ÁTLÁTSZÓ REJTÉLY), máskor maga inti azokat, akik a rejtjelekből mindenfélét olvasni vélnének, hogy nála nem fikcióról van szó, ez itt kérem „*élet velejébe záporzó nyílserég*”, s idővel „*mindahány rejtjel megfejti majd magát*” (TITKOSÍRÁS). További áttételt kínált a keleti költő álarca, maga a szereplő. De Goethe ezt a maszkot sem szorította az arcára, inkább csak meg-meglengette az arca előtt, csak játszott vele. Másként aligha lett volna bátorsága az egyik legteltebb zengésű szerelmes versben (KEVÉS CSUPÁN, AMIT KÍVÁNOK) olyasmit leírni az imádott nőnek, hogy „*az egész kereskedelmi élet teérted működik*”. Rendkívüli ez a vers: az embernek az a benyomása, mintha egy angolszász nevelést kapott velencei gondoliere eresztené ki zengő tenorját, hogy gazdaságföldrajz-órát adjon a Közép-Keletről. Végül a dal (sok tekintetben a panteista indíttatású EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ ellentéte) túljutva a praktikumon, banális szívközhelybe torkoll, a gondoliere oly mértékben iskolamesteri hangot üt meg,

mintha jót kacagna a saját áriáján. Ez a dürrögésszerű zöngéket sem nélkülöző álemelkedettség egyenesen az opera buffa világába vagy még inkább annak mozarti változata felé visz bennünket.

Mozartot helyénvaló itt emlegetni. Az a ki tudja, honnan merítő formáló géniuszt, amely csakugyan erőlködés nélkül teremt, magabiztosan jár-kezel bármely régióban, és végső soron tárgyától függetlenül önnön gyönyörűségére alkot, Goethének szintén ismertetőjegye. Háfiz, akit ő roppant nagyra tartott, tulajdonképpen kiszabadította a SZONETTEK óta vagy tétlenül senyedő, vagy leláncolt lírai géniuszt. Új dimenziók nyíltak meg a költői képzelet előtt, itt nem kellett nagyobb egységet, cselekményt szem előtt tartani, mint például a FAUST esetében, kifejezetten serkentette az alkotókedvet az, hogy a keleti lírától cseppet sem idegen a potpourri jelleg, s ebben a határtalanná tágítható térben Erősz volt a vezető kezdettől fogva. Goethe „*időleges megifjodásnak*” élte meg ezt a periódust, az istenek ajándékának; az is volt.

Tágasabb szemhatárú olvasók, kik úgy hajolnak Európa szellemtörténete fölé, ahogy meteorológusok műholdas felvételeket vizsgálnak, bizonyára át tudják tekinteni, mennyiben része a NYUGAT-KELETI DÍVÁN annak az áramnak, amely szeret megmártózni az egzotikumban, akár azért, hogy a romlott nyugati civilizációval szembeállítson valami romlatlant, akár azért, hogy a kereszténység rövidnek tetsző gyökereit más vallások szívósabbnak-hosszabbnak látszó gyökereivel toldva meg merüljön mélyebbre a kozmikusba; mi itt a különös egyénire korlátozva figyelmünket, eltekintünk mind az áramlástani, mind az indítékok boncolására irányuló vizsgálattól. Nem merülnénk el annak részletezésében sem, hogy az 1819-ben megjelent DÍVÁN miként viszonyul formai tekintetben egyrészt az orientális előképhez, másrészt az egy-két évvel később kirobbanó ún. *Gaselenwuth*hoz, vagyis Rückert és Platen (akkoriban Háfiz-követő) költők ghazalglyártó szenvedélyéhez. Csupán annyit jegyeznénk meg, hogy Goethe – észlelve, hogy még legműveltebb hallgatói sem tudnak mire gondolni olyan nevek hallatán, mint Rúmi, Szádi – írt a nagyközönségnek egy terjedelmes utószót JEGYZETEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK A DÍVÁN JOBB MEGÉRTÉSÉHEZ címmel, mely utószó terjedelme kétszerese a versekének, s amely utószóban egy (népekre bontott) keleti irodalomtörténet, egy (főleg a klasszikus perzsákat tartalmazó) költői arcképcsarnok, valamint az IZRÁEL A PUSZTÁBAN című régebbi keletű tanulmány kapott helyet, továbbá ama források szerzőinek bemutatása, akiktől a dívánköltő bőségesen merített nyersanyagot vagy ismeretet. Fél évig írta ezt az utószót Goethe, s előtte három évig olvasott hozzá! Maga tervezte a díszes kétnyelvű borítót.²¹

Epilógus

Nagyjából az idő tájt, mikor Merseburgba érkezett az „ázsiai szörnyetegnek” nevezett kolerajárvány, az aggastyánkorában is gondos háziúr, a kiadásokat és bevételeket lelkiismeretesen könyvelő családfő, a levelezését rendszeresen szelektáló s így az utókor számára a saját képét előre alakító Goethe – pár héttel azután, hogy felbontotta a FAUST második részének lepecsételt kéziratát, és felolvasott belőle Ottilia menyének (majd ismét lepecsételte a szöveget) – néhány soros ajánló vers kíséretében kis levélköteget küldött Frankfurtba.

Az ilyen levelek, mondta Eckermann-nak, azzal a boldogító érzéssel töltönek el bennünket, hogy éltünk.

Mintegy hatvan levelet számlált a csomag, valamennyit Marianne Willemer írta a költőnek.

Egy hónap múlva, 1832. március 22-én Goethe örökre lehunyta szemét.

Meghagyta azonban a Frankfurtba menő küldemény címzettjének, hogy a csomagot bizonytalan ideig őrizze meg fölbontatlan állapotban. Miről volt szó ezekben a levelekben? Családi ügyekről: betegségekről, felépülésekről és leépülésekről, unokák születéséről és házasságáról, nyaralásokról és utazásokról, jó barátok érkezéséről és távozásáról, szőrmentén politikáról (a frankfurti zavargásokról, a polgármester-választásról, a lengyel felkelés leveréséről) és mellékesen olvasmányélményekről. Többnyire csupa hétköznapi eseményről. Ajándékok útnak indításáról, érkezéséről is értesülünk a levelekből: Frankfurtról (a karácsonyi apostolokon, vagyis a tizenkét üveg Eilfer-boron, valamint egy házilagosan kötött török papucson kívül) a „Bretel”-nek nevezett mandulás sütemény, valamint törött bors, gyömbér, házi borosmustár, articsóka és kis hordónyi itáliai méz utazik Weimarba, onnan díszpárna, Goethe-érem, Goethe-könyvek, időnként növénykülönlegességek érkeznek. Ez a felszín: van azután egy kevésbé érthető rétege mind a szövegeknek, mind az ajándékoknak: sok szó esik bizonyos Hudhudról,²² az ilyen nevű lény valamiképpen hermészi feladatokat lát el: hol egy bambusz sétatálcá fogantyúján, hol egy kerek kartondoboz tetején ülve száll föl a postakocsira. A leveleket író nő mélységes tisztelettel, mégis közvetlen hangon szól a költőóriáshoz, különösen az első időben játékos évődéssel, s mondandójának visszatérő refrénje a reménykedés, hogy a nagy ember ismét ellátogat a Malomba. Alkalmi versek ugyancsak elő-előfordulnak a levelekben, de azon a költeményen, amelyet 1824-ben ír a nő A HEIDELBERGI VÁR címmel, elámulhatott még „*a weimari láma*” is, nemhogy az avatatlan későbbi olvasó. Netán ezért tétette el a leveleket, hogy ki ne derüljön: írójuk több holmi amatőr költőnél? És miért tett eleget egészen 1856-ig a diszkrecióra vonatkozó kíváncsolomnak a levélíró nő, holott már réges-rég ott volt a zongoráján Schubert kottája, Felix Mendelssohn pedig személyesen játszotta el neki azt a dalt, amelyet a nyugati szélhez írt „Goethe-versre” komponált? És ha nem árulta volna el halála előtt néhány évvel Herman Grimmnek, a meseíró Wilhelm Grimm fiának, hogy ő a DÍVÁN Szulejkája, sőt egynemely dal a DÍVÁN-ból az ő „lelkén szárad”, akkor az utókor vajon örökre abban a hiszemben marad, hogy Goethe csak afféle hurit „varázsolts le” a földre „imaginárius” keleti utazása során?

Nem könnyű olvasni a Goethe-sorok között, ismerte be Marianne alkonyi sétatájuk során a Grimm fiúnak, a későbbi berlini irodalomprofesszornak. Ott van például a DÍVÁN két utolsó sora: „*s ott lehetnek hű kutyuskák gazdájuk kíséretében*” – mármint a Paradicsomban. Maga érti ezt? Miért egy kutya üdvössége olyan fontos neki, hogy ezzel tesz pontot az egész mű végére?

A majdani FAUST-komentátor, ez idő szerint huszonnyolc éves fiatalember széttárja a karját. Hát, ő éppenséggel úgy tudja, hogy Goethe nem nagyon szívelte a kutyákat. Például az intendánsi tisztről is egy kutya miatt mondott le 1817-ben. Egyszerűen nem tudta elviselni, hogy abban a színházban, ahol Iffland vendégszerepelt, ahol Schiller WALLENSTEIN-jét bemutatták, s ahol egy korszakot fémjelzett az ő, Goethe neve, egy idomított fekete pudli játssza a főszerepet valami közönségcsalogató fércműben.

Maga szerint a fércmű volt a baj vagy a kutya?, kérdezi Marianne.

Goethe ízlése mind a kettő ellen tiltakozhatott. Úgy érezte, ennél mélyebbre sülyedni már nem lehet.

Nem a kutya volt a baj. Másfél évvel előbb Goethe egy úgyszintén fekete uszkárt ajánározott nap mint nap a Malomban. A kutya pedig, ha hiszi, ha nem, a tenyerét nyalta a költőfejedelemnek. Pazzarellónak hívták, Olaszországból hoztuk, Willemer job-

ban szerette, mint az összes gyerekeit együttvéve. Maga nyilván nem emlékszik rá, hiszen még hátulgombolós volt, amikor Pazzarello elpusztult. Goethe azt mondta a búcsúzásnál, nemcsak versekkel megrakodva tér meg Weimarba, jobb emberként is, hiszen most már a kutyákat is szereti.

Lehet, tamáskodik Herman Grimm, de az állatvilág akkor sem volt Goethe erőssége. Eckermann írja, hogy nem tudta megkülönböztetni a verebet a pacsirtától.

Ha már Eckermann-nál tartunk, tudja, mit álmodott egyszer Eckermann? Eckermann nagy álmodó volt. Ezt csak azért mondom el magának... Marianne szeme az alkonyég rozsdavörösébe merül.

1836-ban, nem sokkal azután, hogy megjelent a BESZÉLGETÉSEK GOETHÉVEL, elküldte nekem a könyvét, és mellékelte hozzá egy hosszú levelet, abban szerepelt ez az álom.

Szóval azt álmodta Eckermann, hogy Frankfurtban járt, és ha már itt van, gondolta, benéz a Malomba. Legnagyobb döbbenetére, ahogy belép, a kerti asztalnál Goethét pillantja meg August fia társaságában. Mindketten derűsen mosolyognak, egészségesek, energikusak, arcbőrük napbarnított, pirospozsgás, kissé cserzett, mint akik már hosszú ideje szabad levegőn tartózkodnak. Miután kitörő örömmel üdvözlük és leültetik maguk mellé az érkezőt (Willemer érdekes módon az asztalra borulva alszik), Eckermann kicsit feszeng, kicsit szégyenkezik, mégsem állhatja meg, hogy szóba ne hozza a Goethe haláláról szóló híreszteléseket.

Mindenki azt hiszi, hogy excellenciád halott. De én mindig mondtam, hogy nem, és hál' istennek nekem volt igazam. Ugye, hogy nem halt meg excellenciád?

Badarság. Már hogy haltam volna meg? Nézzen rám, Eckermann, és emlékezzen. Hát összementem én?

Nem.

Na ugye. És ha azt is tudja, hiszen elmondtam elégszer, hogy valamely sötét tárgy mindig kisebbnek tűnik fel, mint a vele azonos méretű világos, akkor beláthatja, hogy nem vagyok árny.

Eckermann megkönnyebbülten felsóhajt.

Csak utazgattam, folytatja Goethe. Tavaly például Amerikában jártam. Mindig itt a Malomban szoktam megpihenni, egyrészt, mert ez a hely életem legszebb időszakára emlékeztet, másrészt, mert a DÍVÁN ittlétem alatt mindig újabb versekkel gyarapszik. Vigyázzon, maga fogja sajtó alá rendezni!

Köszönöm a bizalmat, hálálkodik Eckermann. De mielőtt utazásairól és a DÍVÁN gyarapodásának minéműségéről faggatnám, hadd kérdezzem meg gyorsan, olvasta excellenciád a könyvemet?

Hogyne, feleli Goethe. Nem rossz. Sőt. Útközben is csak jó véleményeket hallottam róla. Valaki azt a megállapítást tette, hogy kedvezőbb színben tűnök fel benne, mint a saját írásaimban. Fejtsem meg neki ezt a rejtélyt, kérte az illető. Mitől van ez?

És excellenciád mit felelt neki?, kérdi álmában izgatottan Eckermann.

Azt feleltem: a délies megvilágítástól.

Jegyzetek

1. Állítólag Rahel Varnhagen öccse, Ludwig Robert követte el a csínyt. Nagy Goethe-rajongók voltak mindketten.
2. Theodor Körner (1790–1813) – költő, katonaként a harctéren esett el.
3. Bertel Thorvaldsen (1770–1844) – dán származású szobrász, a kor egyik ünnepelt művésze.
4. Célzás a korábban írt JÖJJ, KEDVES, JÖJJ! TEKERD SAPKÁMRA LÁGYAN kezdetű DÍVÁN-versre.
5. Johann Christian Ehrmann (1749–1827) orvosról van szó. Ehrmann Willemerék baráti köréhez tartozott, még Strassburgból ismer-te Goethét, s alapítója volt a „Bolond Tanácsosok Rendje” nevet viselő egyesületnek, amely Goethét is fölvette tagjai közé „orientalismus occidentalís” (nyugatkeletiség) miatt.
6. Az alkalmi rigmus magyar fordítása így szól:
*„Őt is csak elhagyta, költőleg szerette,
 talán túl kíváncsi múzsa volt A n e t t e.
 »Üdvözlés és búcsú«, nem t'om, figyelik-e,
 kurta jelen, hosszú múlt lett F r i d e r i k e.
 Közel van, ha távol; távolból közeli;
 féltékennyé, sassá s nyúllá teszi L i l i.
 Huszonnyé éneket szült egy Péleida,
 őbelőle huszat kímán csal ki L i d a.
 Tud kívül szítani s lángot oltani ő,
 elégiás társa hús-vér r ó m a i n ő!
 Tőle kap vérszemet, vonzza csupa »figlia«:
 bomlás, Lottéért cserébe O t t i l i a.
 Most keleten ődöng, cserepes az ajka,
 nem ad neki inni, hogy hívják?, S z u l e j k a!”*
7. *Integros adire fontes* – hogy fölkeressék a tiszta forrásokat.
8. Részben Merckről mintázta Goethe Mephisztó alakját.
9. Lili 1817-ben meghalt, ám Goethe csak 1830-ban vette elő újból a DICHUNG UND WAHRHEIT-et.
10. Abban, hogy Goethe vállalta a megbízatást, nemcsak a nemzeti szolidaritás érzése, hanem az anyagi ösztönzők is szerepet játszottak. Ezzel egy időben a hallei színház ünnepi megnyitására is írt egy előjátékot.
11. A két irányzat vitáját Goethe megörökítette a FAUST második részében.
12. A kölni dóm építkezése végül is 1842-ben indult meg, és 1880-ra be is fejeződött.
13. Az „önémetnek” nevezett festők sorába a Rajna-vidék késő középkori mesterei, valamint németalföldi festők egyaránt beletartoztak. „Van Eyck” Goethe által is magasztalt hármastoltáráról kiderült, hogy Roger van der Weyden alkotása, egyik-másik Memlingnek tulajdonított képet valójában Dirc Bouts festette. A Boisserée-gyűjteményt, amely mintegy százötven festményt foglalt magában, 1827-ben a művészetpártoló I. Lajos bajor király vásárolta meg. A képek zöme ma a müncheni Alte Pinakothek ékesége, kisebb részük Nürnbergbe vándorolt.
14. Ez lényegében a Közép- és Közel-Keletet jelenti.
15. Goethe részletesen leírja ezt a középkori eredetű szokást a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG elején. A császár minden évben megújította a városnak adott vámszabadságot. Ezt a frankfurtiak jelképes ajándékokkal váltották meg: fakehelyben borsot, a kelyhen rojtos-sallangos pár kesztyűt, valamint fehér palcikát vittek a Römernek nevezett városházára, a soltész elébe. Az ünnepélyes menetet három flótás (pásztor-síp, fagott, oboa) kísérte.
16. Előkelő régi patríciusház a belvárosban.
17. *Domum naturae* – a természet adománya (latin).
18. *Opera buffa* – vígopera.
19. Prehm (vagy Prehn) jelentős műgyűjteménnyel rendelkezett, és galériát tartott fenn a Zeilen.
20. Az anyától várták, hogy elküldi a keresztlevelet vagy az apa halotti bizonyítványát, de egyik sem volt meg.
21. Goethe 1827-ben még egyszer sajtó alá rendezte a DÍVÁN-t, amely itt-ott néhány verssel bővülve ekkor nyerte el végleges formáját.
22. *Hudhud* – a búbosbanka arab neve. A KORÁN szerint ő közvetített Salamon és Sába királynője között.